

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra

Bakalářská práce

Téma smrti a umírání v dětské literatuře

Vypracoval: Hana Cirhanová
Vedoucí práce: Mgr. Romana Fabešová

České Budějovice 2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Hana Cirhanová

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Romaně Fabešové za cenné rady,
materiály, připomínky a metodické vedení práce.

Dále děkuji své milované sestře, která se mnou
po celou dobu měla velkou trpělivost a mamince za její stálou podporu.

ABSTRAKT

CIRHANOVÁ, *Témata smrti a umírání v dětské literatuře*. České Budějovice 2015. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra Specializace v pedagogice. Vedoucí práce Mgr. Romana Fabešová.

Klíčová slova: smrt v pohádkách, dětské vnímání smrti, truchlení, pohádka

Práce se zabývá fenoménem smrti v dětské literatuře, dohledává jednotlivé pohádky obsahující motiv smrti a popisuje její aspekty. V teoretické části je, kromě základních pojmů, popsána historie pohádky, její nejčastější hrdinové stejně jako různé způsoby skonu a jejich interpretace. Zmíněna je i důležitost pohádky, nastíněny jsou mechanismy jejího působení. Popsána je psychika dětského čtenáře předškolního věku, akcentováno je dětské vidění smrti, její prožívání a následně i proces truchlení.

Praktická část shromažďuje dostupné pohádky zacílené na čtenáře předškolního věku, které obsahují skon v jakékoli podobě. Sebraná data jsou zpracována kvalitativně, je sledována variabilita typů smrti stejně jako i umírajících hrdinů. Zvláštní pozornost je věnována knihám, které dětskému čtenáři smrt cíleně představují.

ABSTRACT

CIRHANOVÁ, The Subject of Death and Dying in Children's literature. České Budějovice 2015. Bachelor thesis. The University of South Bohemia in České Budějovice, Pedagogical faculty, Department of Specialization in Pedagogy. Supervisor of the bachelor thesis is Mgr. Romana Fabešová.

Key terms: death in fairy tales, children's perception of death, mourning, fairy tale

My thesis deals with the subject of death in children's literature. My focus is given to various fairy tales containing death and description of its aspects. The theoretic part concerns basic terms, history of fairy tales, the most common heroes as well as description and interpretation of different ways of decease. The importance of fairy tales is mentioned; mechanisms of action in tales are also noted. The mentality of children of preschool age is described, emphasizing children's vision of death, their experience with passing and consequently grieving process.

The practical part contains common fairy tales aimed at pre-school readers mentioning any form of death. The collected data is processed qualitatively; variability in types of death as well as the types of dying protagonists are observed. Particular attention is given to books that are meant to present death to child readers.

Obsah:

ÚVOD	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. POHÁDKA A JEJÍ CESTA STALETÍMI.....	10
1.1 Obecně o pohádce	10
1.2 Vývoj pohádky	12
2. POHÁDKY, JAK JE DNES ZNÁME	14
2.1 Nejčastější témata a hrdinové pohádek	15
2.2 Poselství rodičům v pohádkách.....	18
3. SMRT A JEJÍ NAHLÍŽENÍ V SOUČASNÉ KULTUŘE.....	20
4. SMRT V POHÁDKÁCH.....	22
4.1 Typy smrti dle umírajících:	24
4.2 Typy smrtí dle způsobu skonu:	24
4.3 Typy smrtí dle úmyslu	28
4.4 Smrt antihrdinů	29
5. NĚKTERÉ Z POHÁDEK POJEDNÁVAJÍCÍ OBECNĚ O SMRTI	31
6. SVĚT OČIMA MALÉHO DĚTSKÉHO ČTENÁŘE.....	32
7. DĚTI A SMRT	34
7.1 Dětské vnímání smrti a vlastní konečnosti.....	35
7.2 Vhodné představení smrti.....	36
7.3 Nevhodné představení smrti v literatuře	37
7.4 Dětský zármutek.....	38
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	42
8. CÍL VÝZKUMNÉ STUDIE	42
9. VÝZKUMNÁ OTÁZKA	42
10. VÝZKUMNÝ VZOREK	42
11. VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE	43
11.1 Lidové pohádky	43
11.2 Autorská pohádka	50
11.3 Nejnovější autorská tvorba	52
ZÁVĚR	55
Seznam použitých zdrojů	57
Primární zdroje.....	57

Sekundární zdroje.....	58
Hypertextové odkazy:	60

ÚVOD

Pohádky jsou jedny z prvních textů, se kterými se jako děti setkáváme. Jsou nám předkládány již v období, kdy nejsme schopni číst. Pohádky jsou nejjednodušším a nejjednodušším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů. Jejich hodnota pro vědecký výzkum nevědomí tedy převyšuje hodnotu všeho ostatního materiálu. Pohádky zobrazují archetypy, tedy vzory, pravzory, vzorové postavy, v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě.¹ „Studium pohádek tvoří dnes samozřejmou a nepostradatelnou součást psychoterapeutického – a zejména analytického, resp. jungovského vzdělání.“²

Má práce nenabízí pohled na pohádku jakožto na veselý a kouzelný příběh; mne zajímala její temná strana. Zaměřila jsem se na zánik či skon – a to jak pohádkových antihrdinů, který čtenář očekává a vítá ho, tak i skon hrdinů či jejich průvodců, rádců a přátel.

Důkazem, že toto téma bylo dříve méně akcentované, může být i množství knih s touto tematikou vydaných v posledních letech. Příkladem je nakladatelství Cesty domů, které vzniklo původně jako občanské sdružení v roce 2001 a na tematiku smrti, umírání a truchlení se zaměřuje. Tato tendence může souviset se stárnoucí populací dneška. „Ideově tematickým základem těchto literárních děl pro děti a mládež se stává sám proces umírání a následné etapy smiřování se se ztrátou a truchlení.“³ Konečnost fyzického bytí je dětem předkládána nadměrně váhavě. Je pravda, že od doby, kdy si kojeneček zhruba v tři čtvrtě roce uvědomí trvalost věcí, je pak v průběhu dětství konfrontován s jejich dočasností. Sklenka se roztříští na tisíce střípků, podobně končí mnohdy i oblíbené hrnečky, talíře. Prožívána je jistě zkáza hraček, neopravitelně rozbitých vláček či panenek. Pak chybí jen málo k zjištění, že navěky zde nejsou ani zvířata a lidé. Samozřejmě,

¹ Srov. FRANZ, Maria - Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 15

² FRANZ, Maria - Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 8

³ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 97

mluvíme-li o zvířeti, ocitáme se v situaci o něco snazší, než kdybychom takto měli hovořit o členu rodiny. Není však správné se této tematice vyhýbat, neustále ji odkládat a děti s ní šetrně neseznámit. Jistě z perspektivy malého dítěte není důvod toto téma tabuizovat a o životnosti osob se nezmiňovat.

Ve své práci se zaměřím na pohádky a vyberu ty, kde protagonisté umírají. Ty dále rozčlením dle toho, zda umírá kladný či záporný hrdina, zda je smrt přirozená, úkladná či náhodná, či zda je podána dětem příhodnou či méně vhodnou formou.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. POHÁDKA A JEJÍ CESTA STALETÍMI

1.1 Obecně o pohádce

„Jednou ze zvláštností pohádky je, že jí posluchač ani vypravěč nevěří, ale přesto ji podává takovým stylem, s takovou intonací, mimikou a gestikulací, jako by se celý příběh, jakkoli neskutečný, opravdu udál.“⁴ Pohádka je magické vyprávění, které se nejen libě poslouchá, ale stejně tak i čte. Považujeme ji za snové vidění, a i když se zdá být jednoduchá, pravda tomu není. Její definice tento omyl objasňuje.

Pohádka je „epický útvar lidové slovesnosti, méně často nazývaný také báchorka, který procházel ústním předáváním z generace na generaci a později byl sběrateli folkloristiky v nějaké podobě (nebo častěji v několika různých podobách) zaznamenán. Ve skutečnosti je však pohádka jednou z nejsložitějších literárních oblastí, užívající převážně prózu.“⁵ Tato definice více vystihuje pohádku lidovou, v jejímž ději „postavy zůstávají neměnné, mají dané své role, které vycházejí z daných archetypů. Původně byly vyprávěny dospělými a zřejmě jim byly i určeny.“⁶ V literatuře pro děti můžeme zaznamenat i pohádku autorskou. Ta bývá také označována jako umělá. U autorských pohádek „došlo k zásadnímu narušení původního příběhu a původní smysl pohádky často ustupuje záměru zpracovatele.“⁷ Tímto tedy docházíme k hlavnímu členění tohoto literárního žánru na pohádku lidovou a autorskou – umělou.

Věk posluchače nic nemění na faktu, že pohádky jsou jednoduchá vyprávění, která jsme v daném období schopni pochopit a reflektovat. Je to vlastně komprimát generační zkušenosti, konkrétně návody, jak se chovat.⁸

⁴ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 262

⁵ CHALOUPKA, Otakar. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*, s. 727

⁶ Srov. ČENKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*, s. 108

⁷ Wikipedia.org., *Pohádka* [online]. [cit. 2015-04-03]

⁸ Srov. MgA. ZEMAN, Stanislav: přednáška *Psychologie umění*

Přinášejí řadu zamyšlení, postupů při zvládnání situací, varování, morálních poučení. Jsou v něm zakódovány informace typu: „toto vede k úspěchu“ a „toto vede k zániku“. Na pohádku se lze také podívat jako na formu úniku z chaosu, jelikož obsahuje kauzalitu, rámeček, představuje čtenáři logický vývoj událostí. Příběhu je dán vždy smysl, kontext, celistvost – události v pohádce jsou sjednocovány do jediného smysluplného celku. Tento aspekt má pohádka podobný s náboženstvím, společná jim je konkrétně metanoia – tedy vnitřní proměna čtenáře či posluchače společně s hrdinou.⁹ V pohádce se většinou ztotožňujeme s hrdinou a snažíme se jej napodobit. V pedagogické praxi jsou pohádky považovány za jeden z efektivních výchovných prostředků.

Čtení pohádek můžeme chápat jako ryze volnočasovou aktivitu, leč pohádky samy o sobě jsou mnohem více než to. Četba působí na všechny psychické funkce. Silně rozvíjí imaginaci, podněcuje emocionalitu, poskytuje vzory k identifikaci a napodobení. Stejně tak je i účinným prostředkem abreakce a má katarzní účinek. Slovo jako takové je vůbec neobyčejně účinným prostředkem psychologického léčení. Neméně důležité jsou též diskuse nad čtenářskými zážitky. Tyto vytvářejí příznivou atmosféru, která umožňuje překonávání citové izolace a podporuje sociální cítění. Posluchači na základě četby konfrontují vlastní problémy, hledají jejich řešení, jsou inspirováni k dalším úvahám, v knihách nacházejí vzory pro své jednání.¹⁰

Dnes vznikají více než kdy dříve knihy autorské oproti lidovým. Lidové pohádky, na nichž jsme vyrůstali, se obměňují anebo vznikají úplně nové. Také se pohádka, stejně jako jiný sdělovací a výchovný prostředek, přizpůsobuje nárokům doby a požadavkům na dítě.

V dnešní společnosti se oproti dřívějším dobám více hovoří o tom, jak by se dětem mělo více číst a příběhy by měly být předávány dál. Konkrétně v našem kulturním prostředí vznikají různá hnutí za čtení pohádek dětem, vidáme výzvy

⁹ Srov. MgA. ZEMAN, Stanislav: přednáška *Psychologie umění*

¹⁰ Srov. KULKA, Jiří. *Psychologie umění*, s. 69

v televizi či dokonce můžeme sledovat pořad, v němž známé osobnosti čtou pohádky před spaním. Naproti tomu hrané pohádky, s nimiž se setkáváme v televizi, jsou dnes spíše komerčně zábavné a humorné než poučné a ani jejich grafické ztvárnění nikterak nepodporuje dětskou fantazii.

1.2 Vývoj pohádky

Ústní předávání faktů se datuje mnohem dále do historie než psaná tradice. Nejinak to bylo i s pohádkami pro děti. Příběhy byly v dávných dobách spíše vyprávěny, a také dramaticky ztvárňovány, než aby byly zapisovány – a dědily se z generace na generaci. Z tohoto důvodu je také historie jejich vzniku nutně zamlžená. Ani toto však nezabrání faktu, že se pohádky objevují v psané literatuře napříč celou psanou kulturou.¹¹

První zapsaný příběh evropské kultury bychom mohli hledat v jediném, v úplnosti dochovaném románu “Asinus Aureus”, Zlatý Oslík, jež se datuje do cca 100–200 n. l. V mimoevropské kultuře ovšem můžeme sáhnout i hlouběji do minulosti. Asie je kulturně nejstarší kontinent, je místem, kterým procházely proudy národů.¹² V Indii, ve 3. století př. n. l. nalézáme knihu Panchatantra, která je knihou příběhů o zvířatech. Nicméně není jisté, zda mohou být tyto zmínky považovány za dobové zrcadlo kultury pohádek.¹³

Stylistické důkazy naznačují, že tyto a mnoho pozdějších sbírek jsou vlastně příběhy ústní lidové slovesnosti, přepracované do literární formy. Není radno tudíž opomenout, že se nevyskytují v čisté podobě.¹⁴ I přesto nám jsou důkazem, že pohádka má mnohem starší kořeny, starší než Pohádky tisíce a jedné noci (sepsané zhruba okolo roku 1500 n. l.). V Číně, ve svých filozofických dílech, taoističtí filozofové jako např. Liezi a Zhuangzi, také vypráví pohádky.

¹¹ Srov. *Fairy tale*, Wikipedia.org, [online]. [cit. 2015-04-03]

¹² Srov. PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 153

¹³ Srov. *Fairy tale*, Wikipedia.org., [online]. [cit. 2015-04-03]

¹⁴ Srov. PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 154 – 155

Nicméně první slavné západní pohádky jsou Aesopovy bajky (6. století př. n. l.) ze starověkého Řecka.

Pohádková témata se nám ovšem vyjevují i v jiných literárních útvarech. Můžeme je vystopovat v mnoha divadelních hrách Williama Shakespeara (např. Král Lear může být považován za variantu pohádky Voda a Sůl). Pohádka sama byla západní literaturou znovuobjevena v 16. a 17. století v dílech Giovanni Francesca Straparoly (Itálie, 1550 a 1553), který ve svých dílech sepsal mnoho pohádek či Gianbattisty Basila (Itálie, 1634 – 1636), který píše výlučně pohádky. Carlo Gozzi též využil mnohých pohádkových motivů ve své svých scénářích *Commedia dell'Arte*.

Literární útvar pohádky se stal velmi populárním ve francouzské společnosti vyšší střední třídy na přelomu 17. a 18. století. Mezi příběhy té doby jsou známé ty od La Fontaina a Charlese Perraulta (1697), který načrtl základy Šípkové Růženky a Popelky.¹⁵

Pohádka v sobě uchovala stopy celé řady obřadů a obyčejů, kdy genezi mnoha motivů lze vysvětlit jenom v souvislosti s obřady. V pohádce se například vypravuje, že děvče zakopává v zahradě kravské kosti a polévá je vodou. Takový obyčej nebo obřad, při němž se kosti zvířat z jakéhosi důvodu nejedly ani neničily, nýbrž zakopávaly, skutečně existoval. V pohádce se zakopávají kosti a v historické skutečnosti tomu bylo stejně. Nebo se též vypráví o královských dětech, které jsou zavřeny ve sklepech, v temnotě, jídlo dostávají potají – a v historické skutečnosti se dělo totéž.¹⁶ Použití historických faktů a skutečných či pravděpodobných motivů dodává pohádce na věrohodnosti, přibližuje ji čtenáři. Podněcuje ve čtenáři vnímání pohádky jako něčeho ne zcela odtrženého od reality dneška, nýbrž i jako událost, která se mohla či může přihodit, dokonce i v průběhu našich životů.

¹⁵ Srov. *Fairy tale*, Wikipedia.org., [online]. [cit. 2015-04-03]

¹⁶ Srov. PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 149

2. POHÁDKY, JAK JE DNES ZNÁME

Fakt, že jsou příběhy převyprávěny a obměňovány, není žádnou novinkou. Dnešní podoba pohádek se oproti původním verzím minulosti navíc zdá jejich mnohem jemnější variantou. Surové scény ubývají a jsou buď vypouštěny, či nahrazovány za méně hrubé, uhlazenější. Je to možná proto, že se zde ocitáme u kořene jevu, který nepozorovaně přežil až dodnes a jenž se týká tabuizace určitých témat ve vyprávění. Zákaz nebýval dán a dodržován kvůli etiketě, nýbrž proto, že příběhu byly přisuzovány magické funkce.¹⁷ Možná proto jsou nevědomky vypouštěny scény, které se nezdají být vhodné pro ucho malého posluchače.

Srovnáme-li například starší verze pohádky Kohoutek a slepička, vidíme výrazný posun. V době, kdy příběh zapsali bratři Grimmové, v této pohádce zemřel nejen sobecký Kohoutek, ale i nebohá Slepíčka skonala steskem na jeho hrobě. Další obměnu ona pohádka zažila v průběhu let natolik, kdy zemřel pouze sobecký Kohoutek, jenž byl potrestán za to, že se nechtěl rozdělit a na skořepince se udusil. V dnešní podobě ji děti znají tak, že Slepíčka nejen že neumírá, ale navíc vyprosí pro Kohoutka milost v podobě kapky rosy z nebe a tím jej zachrání.

Obdobný posun je vidět u pohádky Pták Ohnivák a Liška Ryška, kdy ve starších variacích si nejmladší kralevic rozřízne ruku a nasype do ní sůl, aby neusnul a uhlídal zlaté jablko – naproti tomu v modernější obměně si vezme na noční hlídku ježčí kůži, aby mu pomohla zahnat spánek.

Příkladů těchto obměn bychom našli jistě nemálo. Je to možná dáno dobou, kdy pohádky jsou vyprávěny generací rodičů, kteří jsou sami odtrženi od surovosti přirozeného řádu věcí. Většina lidí již nezabíjí zvířata, aby mohla uvařit oběd – řízky se dnes nakupujeme naporcované, balené v supermarketech. Žijeme v jistém způsobem čistší době, a podobnou tendenci uhlazovat můžeme vidět i v obměnách pohádek.

¹⁷ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 163

Přes toto všechno zná předškolní dítě dobře slovo smrt. Smrt je oblíbeným tématem pohádek bezpochyby i proto, že dítě zajímá, často si na ni i spontánně hraje. V naší kultuře se nesetká přímo se smrtí člověka, ale vidí mrtvá zvířata, jejichž rozkládající se těla je děsí i přitahují. Důležitou vývojovou zkušeností je jistě i zabíjení hmyzu.¹⁸

Kdo je tedy v pohádce považován za hrdinu? „Pod slovem **hrdina** chápeme hlavní postavu příběhu jež je maskulinní či femininní, která je představena, pojmenována a charakterizována v rámci výchozí situace. Ostatní postavy (s funkcí pomocníka, dárce, nastávajícího partnera apod.) do příběhu vstupují skrze vztah k této ústřední postavě.“¹⁹ **Antihrdina** bývá z psychoanalytického hlediska temnou stránkou hrdiny, se kterou musí bojovat a nakonec nad ní zvítězit. Klade hrdinovi překážky, jedná často úkladně a vždy špatně skončí.

Antihrdina je též postava, která má svým chováním respondentu odradit od chybných vzorců chování. „Pohroužení se do pohádky přináší morálně výchovný zážitek nikoli proto, že s koncem pohádky je padouch ztrestán, i když to sem také patří. Trest nebo strach z něho, v pohádce jako v životě, odrazuje od zločinu jen určitou měrou. Přesvědčení, že zločin se nevyplácí, odstrašuje daleko účinněji, a proto zlý člověk v pohádkách vždycky trápí“²⁰

2.1 Nejčastější témata a hrdinové pohádek

„Pohádky se nejčastěji dělí na pohádky s nadpřirozeným obsahem, ze života a pohádky o zvířatech.“²¹ Hrdinové příběhů pro děti bývají lidé dobří i zlí, stejně jako zvířata, věci, pohádkové bytosti či dokonce rostliny. Téměř vždy je

¹⁸ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*, s. 368

¹⁹ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 31

²⁰ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 13

²¹ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 15

jasná kladná či záporná polarita postavy. Mezi těmito hrdiny lze vyzorovat jisté funkční stereotypy, dle kterých je můžeme protagonisty dělit například takto:

Škúdce: jasně vymezená negativní postava, která aktivně usiluje o hrdinův neúspěch

Dárce: vybavuje hrdinu radou, kouzelným předmětem či různými výhodami; zkouší hrdinu a též jej odměňuje. Může se též jednat o protagonistu na pokraji smrti, kdy dar je odměnou za protislužbu. „Umírající nebo mrtvý žádá o prokázání služby. Tato forma také někdy nabývá charakteru zkoušky. Kráva prosí: „nejez moje maso, seber mé kosti a zavaž je do šátku, zasad' v zahradě, a nikdy na mne nezapomínej, každé ráno je vodou zalívej“. S obdobnou formou zádušní prosby se setkáváme v pohádce, kde umírající otec prosí syny, aby strávili tři noci u jeho hrobu.“²²

Pomocník: může například hrdinu přepravovat, je mu průvodcem, řeší těžké úkoly či napomáhá při jejich řešení, zachraňuje ze svízelných situací.

Hledaná osoba: bývá nejčastěji prezentována postavou princezny či její blízké osoby (např. otce), je spojena s ukládáním úkolů, označuje, odhaluje a trestá škúdce či nepravého hrdinu.

Odesílatel: je postava, která vytváří spojovací moment příběhu.

Hrdina: je postavou, která vstupuje do děje a vytváří začátek protiakce coby zachránce. Také případně odchází za účelem hledání, reaguje na požadavky dárce .

Nepravý hrdina: si klade neoprávněné nároky za zásluhy vykonané pravým hrdinou.²³ Většinou se uchyluje k jakémusi pokusu o symbiotické

²² Srov. PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 39

²³ Srov. Tamtéž s. 66-67

fungování s mateřským archetypem jako protiklad konání kladného hrdiny. Ten většinou představuje vymanění se z mateřského archetypu, nalezení animy a uvedení situace do syntézy.²⁴ Samozřejmě v zájmu zachování hlavního gró pohádky - tedy vítězství dobra nad zlem - musí být falešný hrdina zákonitě i odhalen a náležitě potrestán.

V tomto základním rozdělení se objevuje sedm jednajících postav. Nyní se zaměříme přímo na typy **kladných hrdinů** a jejich možnosti ztvárnění v pohádce. Bývají to vždy velmi výrazné typy – např. princezna, jelen se zlatým parožím, obr.²⁵

Lidé, vystupující v pohádkách jako privilegovaní hrdinové či z popela vzešlí, jsou vždy morálně čistými jedinci. Představují hodnoty, které by dnešní společnost měla zastávat – prosociální chování, skromnost, schopnost kooperace.

Zvířata se stávají často hrdiny či pomocníky, hlavně díky možnosti metafor a vlastnostem z běžného úzu minulosti přiznaným (např. bystrý jako liška). Děťmi bývá obyčejně také smrt zvířete lépe přijímána. Dobrým příkladem tohoto by mohla být pohádka „O neposlušných kůzlátkách“. Kůzlátka jsou zde téměř všechna pozřena vlkem, a přesto se podoba tohoto příběhu bez větších obměn dochovala až do dnešní doby.

Pohádkové bytosti a předměty napomáhají příběhu v jeho magičnosti. Nicméně často zastávají roli rádců či průvodců. Mluvicí kůň doveze Bajaju za drakem a radí mu, jak na něj, baba Jaga prosí o slitování a následně za ušetřený život věnuje Ivanovi svého koně. V příbězích se ovšem objevují i bytosti s ryze negativním nábojem. Například zlý duch z pohádky „O ženě, která se provdala za Měsíc a Kele“ je tvor, který požívá mrtvol. Jedná se o typický rys negativního anima – tedy nevědomého mužského protějšku ženské vědomé duše. Jako upíři pijí krev, požívají duchové těla, aby se stali viditelnými. Vrhnu se na mrtvolu

²⁴ Srov. FRANZ, Maria – Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 15 – 28

²⁵ Srov. ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*, s. 132

a neustanou, dokud nedosáhnou materiální skutečnosti, tak jsou duchové zakleti do mrtvol. Upíří se živí, jak je obecně známo, živými lidmi. Jejich touha pohltit život jiných pochází ze zoufalství, že byli vyhnáni ze světa živých. Psychologicky vzato, představují duchové obsahy nevědomí. Požírání mrtvol symbolicky ukazuje, že komplexy a jiné nevědomé obsahy se zoufale snaží dostat do vědomí a uskutečnit se v živém člověku. Hlad ducha po těle pak lze chápat jako nerozpoznané, nevyplněné přání po plnosti života.²⁶

Rostliny – jsou zřídka hrdiny, vůbec ne hlavními. Objevují se v roli rádců, průvodců či přátel (např. bodlák v pohádce Kapka, Choroš v pohádce Království květin). Rostlina se jako jedna z hlavních rolí objevila např. v pohádce „Proč se zastavily hodiny“, na jejímž konci, jako každá řezaná růže, uvádá.²⁷

2.2 Poselství rodičům v pohádkách

Mnoho pohádek v sobě ukrývá i sdělení rodičům, které se objevuje v podtextu jednotlivých příběhů. Jedno takové velmi často pohádkově ztvárňované poselství je ve své podstatě **varováním**. Nabádá rodiče, aby své děti nenechávali o samotě, neboť nebývají schopny odolávat pokušení. Skrývá se například v pohádce „O kůzlátkách“, kdy kůzlátka i přes nabádání a varování otevřela dveře – či v pohádce „O Budulínkovi“ či „O Smolíčkovi“. V poslední zmíněné pohádce je dokonce hlavní hrdina unesen podruhé, a to jen proto, že neodolal slibům kouzelných bytostí a vidině dobrot a radovánek.

Další motiv podprahového sdělení, které je určeno spíše dospělému čtenáři než dětskému posluchači, je téma záluďné **tchyně**. V nemnohé pohádce je to právě ona, která poruší jistá tabu hrdinovy milé či svého syna nabádá, aby příkaz porušil on sám. Hrdina poté milou ztrácí a musí podniknout mnohdy strastiplnou cestu a podstoupit ne jeden těžký úkol, aby nevěstu získal zpět. Je zde obsažen

²⁶ FRANZ, Maria – Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 154-155

²⁷ Srov. PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 57-76

psychologický mechanismus, kdy hrdina, aby dosáhl zralého vztahu s novou ženou, musí se odklonit od své prapůvodní, tedy od vlastní matky. Jako příklad můžeme uvést pohádku „Jabloňová panna“, kde se čtoucí rodič s tímto tématem setkává.

3. SMRT A JEJÍ NAHLÍŽENÍ V SOUČASNÉ KULTUŘE

Vše živé má svůj začátek a konec.

S životem mezi tím.²⁸

Smrt v dnešní institucionalizované době vypadá jako cosi vzdáleného. Mnohdy představuje už jen pojem, za kterým se máloco schovává. Do kontaktu se smrtí přichází dnešní člověk v podstatě jen zřídkakdy. Rodinní příslušníci a přátelé umírají nejčastěji v nemocnicích či v různých ústavech. Domácí mazlíčci bývají odvezeni a naposledy vydechnou ve veterinárních stanicích. Jídlo nám je přímo předkládáno, a to v upravené, porcované verzi na talíři.

Každodenní život již nenabízí pohled na smrt, jak tomu bývalo za dob našich babiček a dědečků. Žijeme centralizovaně ve městech a jen vesnické děti mají náhled na život v jeho syrové formě – tedy na narození, smrt a surovost života. Není ovšem radno tvrdit, že častější setkání se samým koncem života činil naše předky vůči tomuto tématu lhostejné či netečné. „Není pochyb o tom, že kdykoliv se lidé střetli se smrtí a začali si jí být vědomi, pociťovali děsivou hrůzu, která prostupovala celou jejich bytostí, nehledě na to, zda se vědomí prezentovala jejich vlastní blízkostí se smrtí anebo smrtí někoho jiného.”²⁹ Onen strach ze smrti je prezentován jako základ lidství, to, co nás dělí od říše zvířat. Byl tu tedy vždy, jen v dnešní době je značně upozaděn.

Pro rodiče a vychovatele se zde tudíž skýtá nelehký úkol, kdy máme tázajícím se dětem představit téma, které je naší kulturou částečně opomíjeno. „**Říct dětem pravdu o smrti** otevřeně a přímo je přinejmenším velice těžké. V dnešní době, která se smrti vyhýbá, kde vše musí být rychle spraveno a vyléčeno a kde tolik rituálů a zvyků našich předků bylo zapomenuto, je tento úkol ještě bolestnější, ale i potřebnější.”³⁰ Často to tudíž bývají učitelé v mateřských školách, kdo dítěti poprvé představí pohádku obsahující

²⁸ Srov. MELLONIE, Bryan. *Lifetimes: the beautiful way to explain death to children*, s. 4

²⁹ HERZOG, Edgar. *Psyché a Smrt – Démoni smrti ve folkloru, mýtech a snech*, s. 17

³⁰ COLOROSO, Barbora. *Krizové situace v rodině*, s. 21

nevyhnutelnou smrt. Je tudíž záhodno, aby se dospělí, kteří s dětmi přicházejí do styku, na šetrné seznámení dítěte se smrtí patřičně dopředu připravili.

4. SMRT V POHÁDKÁCH

„Prostřednictvím pohádky (dítě) přejímá nejstarší dědictví své kultury (i s jeho problematickými, temnými prvky) a značnou část historického programu“³¹

Smrt je v pohádkách běžnou součástí. Smrt antihrdiny je dokonce téměř samozřejmostí a vítanou událostí. Jednou z hlavních zásad pohádek je totiž **potrestání zla a výhra dobra nad zlem**. Ale co smrt kladných postav?

Pojetí smrti v dětských představách asi nejlépe nastiňuje pohádka bratří Grimmů „O jednom, který šel do světa, aby se naučil bát“. Seznamuje nás s příběhem chlapce, který žije v dětsky naivní představě trvání věcí a není si vědom existence ničeho jiného, než sám sebe. Na své pouti za strachem se setkává s oběšencem a také s umrlcem, oběma se snaží pomoci, nevědom si jejich neživého charakteru. Dokonce se na mrtvolu rozčílí poté, co ji vzal do postele ve snaze ji ohřát a ona se jej následně pokusí rozsápat. Tuto skutečnost interpretuje jako nevděk osoby, již se snažil pomoci. Mrtvola, kterou hrdina nachází, patří obvykle chudákovi, který umřel zadlužený, nebo je to mrtvola nějakého zločince, případně sebevraha. Mrtvý zde obvykle vystupuje jako archetyp stínu v lidské podobě. Může se též zjevit duch, ale nenalzáme jej již v podobě zvířecí. Namísto podoby zvířecí to bývá morálně méněcenná osoba, jakou je například podvodník.³²

Hrůzy, které jsou nebojácnému hrdinovi ustavičně prezentovány v marné snaze vyvolat v něm pocit strachu, představují hrůzu v její původní a bezprostřední podobě – jako hrůzu ze smrti. Je tomu tak, že pouze ten, kdo se naučí bát, se skutečně stane člověkem. Schopnost pociťovat hrůzu ze smrti je jednou z nejpodstatnějších charakteristik, kterou se lidé odlišují od zvířat. Hrůza

³¹ HERZOG, Edgar. *Psyché a Smrt – Démoni smrti ve folkloru, mýtech a snech*, s. 17

³² Srov. FRANZ, Maria - Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 111-112

ze smrti se zcela liší od instinktivního strachu ze smrti, který je typický pro zvířata.³³

Onen základní kámen lidství a smrti je úzce spojen se strachem, který **může a nemusí v pohádce přímo zaznít**. Také může pro nás představovat symboliku pro nejrůznější přeměny, odchody a zmizení. „Je pravda, že v pohádkách jsou psychosociální krize růstu fantazijně rozpracovány a symbolicky znázorněny jako setkání s vílami, čarodějnicemi, hrůzu nahánějícími zvířaty nebo postavami s nadlidským rozumem či schopnostmi, ale základní lidství hrdiny, přes všechny jeho roztodivné zkušenosti, je stvrzeno připomínkou, že jednoho dne zemře jako my všichni.“³⁴ Jistota smrtelnosti dává věcem řád, který je na světě běžný. Starší a nepotřební uvolňují místo mladším. Každý život na světě má svůj vlastní časoměřič.

Nic, co je živé, nezůstává živým napořád. Délka jeho života závisí na tom, čím je a co se během jeho života stane.³⁵

³³ Srov. HERZOG, Edgar. *Psyché a Smrt – Démoni smrti ve folkloru, mýtech a snech*, s. 22

³⁴ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s. 41

³⁵ Srov. MELLONIE, Bryan. *Lifetimes: the beautiful way to explain death to children*, s. 15

4.1 Typy smrti dle umírajících:

Smrt v pohádce může potkat téměř kohokoli. Umírají hlavní hrdinové i hrdinové vedlejší, ti kladní – a ještě spíše ti záporní. Smrt je v některých pohádkách prezentována jakoby mimochodem, se samozřejmostí a bez zvláštní pozornosti. V jiných pohádkách je skonu věnována významná pozornost, provází ji například smuteční rituál, truchlení.

Umírají tedy:

- **záporní hrdinové** (Vlk, který spolkl Karkulku³⁶)
- **zvířata** (Vlaštovka od Šťastného prince³⁷)
- **pohádkové bytosti** (Sobecký obr³⁸)
- **jeden či oba rodiče** (Sněhurka³⁹)
- **hlavní hrdina** (Anton od Jonatána⁴⁰)

4.2 Typy smrtí dle způsobu skonu:

Způsobů skonu je v pohádkách nemálo. Umírá se tak říkajíc klasicky, tedy stářím či na nemoc, ale i smrtí násilnou, úkladnou. Jsou tu i méně časté smrti, jako například stesk či umrznutí. Smrt si tedy můžeme rozčlenit do několika kategorií.

Smrt dočasná je ta, kdy je zabitá postava znovu přivedena k životu: „Zabitý je oživen. Z hlavy se odstraní vlásnička nebo mrtvý zub. Hrdina se pokropí živou a mrtvou vodou.“⁴¹

³⁶ GRIMM, Jacob Ludwig Karl a Wilhelm Karl GRIMM. *Pohádky bratří Grimmů: kompletní "malé vydání"*

³⁷ WILDE, Oscar. *Šťastný princ a jiné pohádky*

³⁸ Tamtéž

³⁹ GRIMM, Jacob Ludwig Karl a Wilhelm Karl GRIMM. *Pohádky bratří Grimmů: kompletní "malé vydání"*

⁴⁰ GAARDEN, Jostein. *Anton a Jonatán*

⁴¹ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 49

Také se může stát, že k usmrcení hlavní postavy ani nedošlo, jako je tomu u pohádky „Červená Karkulka“, kde vlk hlavní postavu společně s babičkou spolkl. Nebyly tudíž mrtvé, nýbrž pouze zmizelé. K usmrcení vlka při otevírání břicha také nedochází a on se opět ze spánku probouzí. „Existuje ještě jeden vynikající důvod, proč vlk nemá zemřít jen proto, že je mu rozříznuto břicho, aby byly osvobozeny ty, které spolkl. Pohádka chrání dítě před zbytečnou úzkostí. Kdyby vlk zemřel kvůli tomu, že mu otevřou břicho jako při císařském řezu, naslouchající by se mohli začít bát, že dítě narozené z matčina těla matku zabíjí. Když však vlk otevření břicha přežije, a zemře jen kvůli tomu, že mu do něj zašili těžké kameny, pak není třeba mít úzkosti kvůli porodu.“⁴²

Smrt jako neúspěch je příkladná v pohádce „Šípková Růženka“, kde skonali všichni mužští hrdinové, kteří se za ní chtěli dostat přes trní. Tato symbolika znamená, že tyto protagonisté nebyli dostatečně zralí ke zvládnutí náročného úkolu, do kterého se bláhově pustili.⁴³

Takovýchto smrtelných neúspěchů je též v pohádkách nemálo, mnozí princové zemřeli zásahem draků, nemálo jich zkamenělo či snad dokonce byli veřejně popraveni za to, že neuhlídali princeznu. Osudy těchto postav nejsou však v pohádkách dále rozebírány, protože jsou součástí prvního, vstupního a ukončeného okruhu děje pohádky. Čtenář je soustředěn a čeká na druhý cyklus, v němž přichází již vyzrálý hrdina, který těžký úkol splní úspěšně.

Smrt jako proměna je například užívána jakožto symbolika ukončení jedné éry života a začátek nové. „Poslední dobrá sudička dokáže změnit kletbu smrti na sto let spánku. Poselství je podobné jako u Sněhurky: co může vypadat ke konci dětství jako nečinnost blížká smrti, není nic jiného než doba tichého růstu a příprav, z nichž se člověk probudí zralý.“⁴⁴

⁴² BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s.174

⁴³ Srov. Tamtéž, s. 176

⁴⁴ Tamtéž, s. 227

Smrt sebeobětováním není v pohádkových příbězích nikterak běžnou. Fakt, že dobro zvítězí jen na základě nejvyšší oběti hlavního hrdiny, není žádoucí coby poselství předávat dětským posluchačům. V „Příbězích tisíce a jedné noci“ se rozhodne k oběti hlavní, vyprávějící hrdinka, tedy Šehrezáda. „Buď zachráním muslimské dcery před jatkami, nebo zemřu a zahynu jako ony.“⁴⁵

Smrt jako trest se objevuje ve většině příběhů, které obsahují smrt. Antihrdinu tak stihne spravedlivý trest za jeho podlé jednání. Vlk například zemře poté, co pozřel babičku i Karkulku. Dokladem toho je i příběh „Kráska a Zvíře“, kde je otcí též vymezen tento ortel. „Vzápětí se objeví děsivé Zvíře a zahrne otce výčitkami, že ukradl růže v paláci, kde byl pohostinně přijat. Za trest, řekne Zvíře, musí otec zemřít.“⁴⁶ Další nalézáme v pohádce „O ženě, která se provdala za Měsíc a Kele“, kdy protagonista potrestá snoubenku za to, že porušila zákaz. Měsíční muž posílá ženu zpátky k otcí. Přestože o otcí dosud nebyla zmínka, můžeme předpokládat, že to byl on, kdo zasel semeno nešťastného konce. Otec i dcera nakonec oba a navíc současně zemřou – to ukazuje, jak těsný byl jejich vztah. Když je žena vrácena ke svému otcí, je to jeho kletba, která jí odsoudí žít se zlým duchem. Podle primitivní víry může vyslovení takového přání vyvolat z lůna času dosud nezrozené události. Kletba, která odsoudí dceru, aby žila se zlým duchem, je jasným náznakem toho, že otec animovi, tedy nevědomému mužskému protějšku ženské vědomé duše, k vládě nad dcerou dopomohl.⁴⁷

Smrt matky nebo otce je v pohádkových příbězích častou událostí, nicméně je běžně zmiňována jakoby mimochodem. „Mnoho pohádek například začíná smrtí matky nebo otce a tím nastanou ta nejsrdcervoucnější trápení, přesně tak, jak smrtí rodiče (nebo strachem z ní) nastanou i ve skutečnosti. V jiných vypráví o stárnoucím rodiči, který se rozhodl, že přišel čas, aby na jeho místo

⁴⁵ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s. 88

⁴⁶ Tamtéž, s.299

⁴⁷ Srov. FRANZ, Maria – Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 154

nastoupila nová generace.“⁴⁸ Další z možných interpretací je ta, kdy se smrtí rodičů odchází i jejich zpátečnickost, která hrdinům brání v rozvoji. V pohádce „Dívka a lebka“ je hrdinka opuštěna rodiči, jelikož nepřijmou její novou identitu. Ta je však za svou věrnost novému postoji odměněna. „V závěru se před dívkou objevil muž oblečený ve zvířecí kůži, kterého provázela skupina lidí a zvířat. Byl velmi bohatý a ona se stala jeho ženou – od té chvíle měla silného pozitivního anima a radost ze života. Později se rodiče vrátili, aby ji navštívili. Ona je však usmrtila tím, že jim dala k jídlu roztráštěné morkové kosti – bylo to pro ně více, než mohli polknout. Zemřeli a tím i zastaralý postoj.“⁴⁹

Usmrcení na příkaz vzejde od antihrdiny, provedena bývá však srkze pomocníka. „Myslivci přikáže nejenom, aby Sněhurku zabil, ale také aby jako důkaz přinesl její plíce a játra“⁵⁰ V pohádkách však tento osud kladného hrdinu většinou mine, jelikož bývá vykonavatelem omilostněn. „To že rodič dítě nezabije, ale svěří zlý čin sluhovi, který dítě pustí, poukazuje na jedné rovině na to, že nejde o konflikt s dospělými všeobecně, ale pouze s rodiči.“⁵¹

Smrt symbolická lze vyložit jako zmizení, kdy se s hrdinou čtenář loučí buď pouze dočasně, nebo jen v náznaku. „Smrt neznamena konec života, neboť bohové Pelopa znovu ožíví a Sněhurka nabude vědomí. Smrt je spíše symbolem pro přání, aby dotyčný člověk zmizel – oidipovské dítě si nepřeje, aby rodič – soupeř – doopravdy zemřel, ale aby dítěti nebránil ve snaze upoutat na sebe celou pozornost druhého rodiče. Přestože si dítě v určitém okamžiku přeje, aby rodič zmizel, v jiném chce, aby byl živý a dítěti k službám. Podle toho také v pohádkách někdy člověk zemře nebo je proměněn v kámen, a jindy zase přijde k sobě.“⁵²

Tuto symboliku lze také chápat jako obřad znovuzrození. Je to „obrazná smrt starého, nedostačujícího bytostného Já, které má být znovuzrozeno na vyšším

⁴⁸ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s.12

⁴⁹ FRANZ, Maria - Louise. *Psychologický výklad pohádek*, s. 159

⁵⁰ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s.202

⁵¹ Tamtéž, s.98

⁵² Tamtéž, s. 191

stupni existence. Právě proto jsou tyto příběhy tak silně pocíťovány jako potřebné a staly se nositeli hlubokého významu.⁵³

Smrt jako představitel strachu figuruje ve většině příběhů, kde jsou protagonisté odstraňováni násilným či děsuplným způsobem. „Mnoho současné dětské literatury popírá všechny hluboké niterné konflikty pramenící z našich primitivních pudů a divokých emocí a nenabízí v tomto ohledu dítěti pomoc. Dítě je však vystaveno zoufalým pocitům osamělosti a opuštěnosti a často zažívá smrtelnou úzkost. Obvykle je neschopno vyjádřit tyto pocity slovy, a když, tak jen nepřímo strachem ze tmy, z některého zvířete, úzkostí o své tělo. Jelikož rozpoznání těchto dětských citových hnutí je pro rodiče nepříjemné, rodič má sklon přehlížet je, nebo takto vyjádřené strachy podceňovat kvůli své vlastní úzkosti. Věří přitom, že tím strachy dítěte utěší.“⁵⁴

4.3 Typy smrtí dle úmyslu

Jak bývá smrt v pohádce vnímána čtenářem, záleží ve velké míře též na úmyslu – tedy zda zemřela postava smrtí přirozenou či ne. Rozsekání hlavního hrdiny na malé kousky vyvolává přinejmenším pohoršení, když ne hrůzu. Naproti tomu skon starých rodičů nebývá zvláště znepokojující. „Proč tedy musí mít babička stejný osud jako Karkulka a obě jsou „mrtvé“ a propadnou se na nižší stupeň existence? Tento detail je v souladu s tím, jak dítě vnímá smrt – že totiž dotyčná osoba již není dostupná a k užítku. Prarodiče musejí být dítěti užiteční – musejí být schopni chránit je, učit a sytit a nejsou-li, propadají se na nižší úroveň bytí. Protože babička není schopná zacházet s vlkem jako Karkulka, čeká ji stejný úděl jako dívku.“⁵⁵

Smrt přirozená je obvyklá v úvodu děje samotné pohádky, kdy hlavní hrdina osiří – či na jejím konci, kdy mu naopak přináší majetek v podobě dědictví.

⁵³ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s. 37

⁵⁴ Tamtéž, s. 14

⁵⁵ Srov. Tamtéž, s. 176

Smrt zákeřná bývá spáchána samotným hlavním škůdcem či je škůdcem zprostředkována a vykonána pak jinou osobou. Může se však jednat i o smrt na základě trestu, kdy jde o dopadení viníka a jeho následné potrestání za křivdy na hrdinovi spáchané. „V Jeníčkovi a Mařence je čarodějnice potrestána za kanibalské choutky spálením v peci. Ve Sněhurce je marnivá, žárlivá a zlovlná královna musí obout doruda rozžhavené střevíce a tancovat v nich tak dlouho, dokud nepadne mrtvá. Neovládaná sexuální žárlivost, která chce zničit ostatní, se ničí sama – jak dokládají nejenom ohnivě rozpálené střevíce, ale i smrt, kterou tanec v nich přináší. Šťastným se svět může stát teprve tehdy, když žárlivá královna zemře (Jsou odstraněny všechny vnější i vnitřní nepokoje).“⁵⁶

Smrt sebeobětováním není tak častá. Jejím dobrým příkladem by mohl být Slavík v pohádce Oscara Wilda „Slavík a růže“ či „Malá mořská víla“ od Christiana Andersena. Obě postavy umírají pro blaho jiné osoby.

4.4 Smrt antihrdinů

Záporní hrdinové jsou eliminováni víceméně samozřejmě, jejich skonu není potom věnována větší pozornost – většinou je pouze zmíněna jejich smrt a s ní i způsob. „Škůdce je potrestán. Škůdce je zastřelen, vyhnán, přivázan ke koňskému ohonu, spáchá sebevraždu aj. Vedle toho se někdy setkáváme s velkomyslným odpuštěním. Potrestán obvykle bývá pouze škůdce z druhého dějového sledu, první škůdce je potrestán jen v tom případě, když se ve vyprávění nevyskytuje boj a pronásledování. V opačném případě je zabit v boji nebo zahyne při pronásledování (čarodějnice pukne, když se pokouší vypít moře apod.)“⁵⁷

Nebývají následně ožívováni, jejich smrt ani není transformační – neproměňují se v někoho lepšího, hodnotnějšího. Antihrdina jakoby si nezasloužil nějakou speciální pozornost, o smutečních rituálech v jeho případě nemůže být řeč. Umírá bez zvláštní pozornosti, samozřejmě – a jeho smrt je malým dětským

⁵⁶ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s. 209

⁵⁷ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 55

čtenářem se stejnou samozřejmostí přijata. V jeho případě se totiž jedná o **odstranění hrozby**, o jakýsi způsob úlevy, která je čtenářem vítána a nad níž je možno se radovat a ne jí litovat.

5. NĚKTERÉ Z POHÁDEK POJEDNÁVAJÍCÍ OBEČNĚ O SMRTI

Obecnou otázkou smrti se zaobírá například kniha *Lifetimes*, kterou osobně považuji za jednu z nejzdařilejších knih pojednávajících přímo o smrti v dětské literatuře. K lítosti českých čtenářů vyšla kniha zatím pouze v angličtině.

Tato kniha vysvětluje život na zemi tím nejjednodušším a snadno pochopitelným způsobem. Dalo by se říct, že je to logicky syrové sdělení, přiznejme si však, že ne každý z nás by si dovolil takto mluvit napřímo s dětmi o smrtelnosti lidí bez konstatování konečného pozitiva například v podobě nebe. „Pro vše, co je živé, je tu začátek i konec. Se životem mezitím. Toto platí stejně tak pro lidi, přírodu i zvířata, dokonce i pro ten nejmenší hmyz.“⁵⁸

Další podobnou literaturu nalezneme pouze v anglickém jazyce. V českém jazyce vyšla kniha *Hlava v hlavě*, která v nejrůznějších podobách nabízí náhled na hlavu a její části. Obecnému vyprávění smrti se blíží v jedné ze svých kapitol zabývající se mozkiem a jeho fungováním. „Smrt konstatuje lékař, když přestane být mozek aktivní.“⁵⁹

⁵⁸ Srov. MELLONIE, Bryan. *Lifetimes: the beautiful way to explain death to children*, s. 42

⁵⁹ BÖHM, David a Ondřej BUDDEUS. *Hlava v hlavě*, s. 114

6. SVĚT OČIMA MALÉHO DĚTSKÉHO ČTENÁŘE

Důležité je též vzít v potaz, komu pohádky vyprávíme. Mentalita dětského čtenáře je výrazně vzdálená mentalitě člověka dospělého. Až příliš často máme tendence přehlížet, ať již z neznalosti či z nedbalosti, že dítě vnímá okolní svět naprosto odlišným způsobem od člověka dospělého.

„Málo pohádek pomáhá posluchači rozlišit fáze dětského vývoje tak přesně jako pohádka o Sněhurce. Nejranější, zcela závislé preoidipské roky jsou sotva zmíněny, což platí pro většinu pohádek. Příběh v podstatě pojednává o oidipských konfliktech mezi matkou a dcerou, o dětství a nakonec o dospívání, s hlavním důrazem na to, co tvoří dobré dětství a co je zapotřebí k tomu, aby člověk z dětství vyrostl.“⁶⁰

Všechny děti procházejí **etapami kognitivního vývoje** v následujícím pořadí, přičemž nemohou žádnou z nich přeskočit. První z oněch etap je **senzomotorické období**, které probíhá během prvních dvou let dítěte. Mezi druhým a sedmým rokem dítě prochází **obdobím předoperačních představ**. Děti již jsou schopné užívat symboly (např. J v obrázkové knize jako Jablko). Nastává mimořádný rozvoj jazyka a konkrétních pojmů, během čtyř let se slovní zásoba zvýší ze stovek výrazů na tisíce. Nejsou však stále schopny chápat princip zachování (konzervace), soustřeďují svou pozornost na jeden rys či aspekt pozorovaného, myšlení je ireverzibilní. Jejich vnímání je zaměřené spíše na stavy než na procesy. Vytvářené pojmy nejsou logické, spíše situační. Myšlení intuitivní a egocentrické.⁶¹

Po šestém roce, tedy v první třídě na základní škole, nastává **stádium konkrétních operací** a s ním dochází i k velkému rozvoji kognitivního myšlení.

Hlavním vývojovým tématem u předškolních dětí, věku tří až šesti let, je iniciativa versus vina - vytváření základů sebeprosazení. Dále také rozvíjení

⁶⁰ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*, s. 197

⁶¹ Srov. PIAGET, Jean a Bärbel INHELDER. *Psychologie dítěte*, s. 12 – 25, 52 – 77

účelné aktivity a její regulování, do popředí vývoje vstupuje vstup do širších sociálních kontaktů. Vývojovým identifikačním zdrojem je i spontánní regulace aktivity a povaha sociálních interakcí.

V sociálním vývoji usnadňují normy chování orientaci v sociálním prostředí (Kohlberg – premorální úroveň, orientace na odměnu). Ke konci období dochází ke zvnitřnění norem, pocitům viny při jejich porušení, vytvářejí tak základy svědomí (musím se tak chovat i když mě nikdo dospělý nehlídá), hodnocení vychází z výsledku, nikoli z pohnutky.

Dochází k rozvoji sociálních dovedností, přesněji k prosociálnímu chování (děti jsou ho schopné, pokud se cítí bezpečně a jistě). Učí se odlišovat instrumentální agresi - jako prostředek, od agrese, která je sama cílem – tedy radostí z ublížení.

V tomto věku je i značný rozvoj identity. Dítě se identifikuje se vzorem, přebírá postoje a názory. Vymezuje si osobní teritorium a „majetek“ - předměty, oblečení - se stávají součástí identity.

Důležitá je i pohlavní role po tři čtvrtě roce chápe nezměnitelnost vlastní pohlavní identity bez ohledu na vnější znaky (např. kluk v dívčím oblečení) a rozvíjí se dále pohlavní role.

Vrstevnické vztahy a role jsou signálem sociální zralosti dítěte, také soupeření a spolupráce (ta je těžší a méně atraktivní) společně s výběrem kamaráda, hodnocení chování, potřeba prosazení a získání pocitu sociální úspěšnosti. Dítě se učí rozlišovat role a jim odpovídající chování v různých situacích.⁶²

⁶²Srov. PIAGET, Jean a Bärbel INHELDER. *Psychologie dítěte*, s. 34 – 49, 86 – 114

7. DĚTI A SMRT

“Neumím si představit, jak smrt vypadá. Máma říká, že to je právě to tajemství, a že smrt patří k životu.”⁶³

Smrt není jedinou věcí, o které můžeme s jistotou tvrdit, že si dítě neumí představit, jak vypadá. Do stejné skupiny patří i často užívané abstraktní pojmy jako například láska, spravedlnost, rovnost. O všech výše zmíněných můžeme dlouze povídat, leč není jisté, že i sebedelší popis onen pojem v jeho úplnosti obsáhne. Mnoho slov nám navíc málokdy pomůže, chceme-li podobný pojem přiblížit tázajícímu se dítěti. Jsme v této situaci podobni slepcům, kteří žijí v představě pojmu, o němž mluví. Děti jsou na tom ovšem mnohem hůře. Dospělí lidé se s danými pojmy setkávají léta a mají již možnost vytvořit si představu na základě mnohých zkušeností z vlastní osobní historie. Šance dětí na pochopení oněch termínů je ztížena naivitou jejich myšlení, které se omezuje na přítomnost a na vnímání pouze vlastní existence a vymezení, definování okolního vůči ní.

Pokud jde o specifický abstraktní pojem, jakým smrt bezesporu je, popisuje Elliot Kranzler čtyři její vlastnosti, které děti od pěti let svého věku obsáhnou:

1. **Má specifickou příčinu**
2. **Tělo přestane vykonávat své funkce**
3. **Je nezvratná**
4. **Je univerzální**⁶⁴

⁶³ Srov. SUŠKOVÁ, Kateřina. *Počkej milá smrti*, s. 14

⁶⁴ Srov. COLOROSO, Barbora. *Krizové situace v rodině*, s. 23

7.1 Dětské vnímání smrti a vlastní konečnosti

„Už víme, že smrt nemůže počkat, že prostě přijde, jak se to vypráví ve starých pohádkách.“⁶⁵

Většina dětí ve věku 3-5 let **nerozliší smrt od odloučení**; vnímá smrt jako dočasné spíše než jako trvalé odloučení. Mrtví lidé jim připadají jako spící nebo lidé na cestě, tudíž že se vzbudí či že se vrátí zpět. U předškolních dětí není smrt vnímána jako konečný a trvalý stav; mrtvý člověk může kdykoli ožít. Osoba, která zemřela, je vnímána jako osoba, která je méně „naživu“ než osoba živá, ale přesto stále dýchá, jí a pije ve své rakvi nebo kdekoli se zrovna nachází.⁶⁶

Obecně, děti mladší pěti let **nedokáží pochopit finalitu a nezvratnost smrti** a mohou se tudíž ptát, kdy se zemřelá osoba vrátí. Nicméně mohou pochopit některé její aspekty na poli fungování: například to, že mrtví lidé nedýchají, necítí nic, nejedí a nechodí na toaletu. Mohou si též asociovat smrt s vzájemně nesouvisejícími událostmi a díky svému „magickému myšlení“ (např. „Já jsem to způsobil, tak je to má chyba“) uvěřit, že smrt je trest za jejich vlastní špatné chování. Rozumí také, že smrt lidi rozesmutní a že je často spojována s nemocemi a nehodami. Starší děti mohou smrt též chápat tak, že mrtví lidé přechází s jednoho typu existence do jiného, např. že se stávají anděly.⁶⁷

Děti ve věku 5–9 let vidí smrt jako fenomén spojený s věkem, jako něco, co se **děje starým lidem**. V tomto věku, kdy jsou děti již schopny myšlení v konkrétních operacích, je smrt viděna jako nezvratná, ale ne nezbytně nevyhnutelná či univerzální. Pouze zlí lidé nebo ti, kterým se stala nehoda, zemřou – a smrt může být přelstěna, pokud jsou hodní, ostražití a rychlí. Tudíž stačí, aby si člověk dal pozor a nejedl či nepil příliš mnoho, nechytil nemoc či se nezranil. Děti tohoto věku jsou schopny přijmout smrt cizích lidí, předtím než pochopí, že členové vlastní rodiny a dokonce ony samy jsou též smrtelní. Tyto

⁶⁵ SUŠKOVÁ, Kateřina. *Počkej, milá smrti*, s. 20

⁶⁶ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 235-236

⁶⁷ Srov. Tamtéž

děti si často zosobňují smrt jako anděla, strašáka (monstrum), nebo mrtvého člověka. Mají též obtíže pochopit rozdíl mezi životem a smrtí. Mají sklon vidět pohybující se předměty jako živé, bez ohledu na to, zda se tyto věci pohybují samy o sobě či jsou pohybovány, a nehybné věci jako mrtvé. Ačkoli začínají chápat, že smrt je konečná, mohou jí asociovat s násilnými ztvárněními, jako jsou kostlivci, duchové či monstra, kteří se je snaží polapit. Nicméně většinou jsou pěti až devítiletí konkrétní myslitelé, kteří hledají přirozené vysvětlení událostí a mají zájem o detaily smrti: jak osoba zemřela, zdali je to nakažlivé, kdo je za smrt zodpovědný a podobně. Většinou se tyto děti spokojí s krátkými odpověďmi, jako například že danému člověku přestalo tlouci srdce či že se jeho tělo opotřebovalo. Zvýšenou pozornost by si měli dospělí dát na vysvětlení typu jako „Šel spát a již se neprobudil“ či „Bůh jej povolal do nebe“ – v tuto chvíli by se dítě mohlo začít bát, že se již nevzbudí či že bude zavoláno do nebe.⁶⁸

Psychologické pojetí zdůraznilo primárně ten aspekt pohádek, skrze který recipient přejímá vzory pro své vlastní chování, vědy pedagogické spolu s literární vědou jejich atribut zprostředkovat kulturní hodnotu dané společnosti. Je to proces, „v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu a začleňuje se tak do společnosti.“⁶⁹

7.2 Vhodné představení smrti

„Jsem řezaná růže, princi, nevydržím věčně,“ odpověděla růže...
„Zvadnu, jakmile se naplní můj čas, princi.“⁷⁰

Pohádky jsou jedním z prvních uměleckých textů, které potkáváme na své cestě životem a určitým způsobem reflektujeme. Jejich působení je prokázáno již

⁶⁸ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 235-236

⁶⁹ PRŮCHA, Jan, MAREŠ Jiří a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*, s. 202

⁷⁰ MALINSKÝ, Zdeněk. *Dům ve Sluneční ulici*, s. 36

v tom vývojovém stádiu dítěte, kdy ještě není schopno zcela zřetelně interpretovat výchovné pokyny a kdy „příklad zmůže víc než celá výchova.“⁷¹

„Je dobré, když se děti ještě předtím, než zažijí smrt příbuzného či kamaráda, **seznámí s realitou smrti** z běžných událostí, jako je střídání ročních období, mrtvý pták na zahradě či smrt domácího zvířátka. Když mohou pozorovat cyklus života, když si s námi o něm povídají a dozvědí se všechna fakta, určitým způsobem se tak připravují na nevyhnutelnou smrt milovaných osob.“⁷²

7.3 Nevhodné představení smrti v literatuře

V literatuře se bohužel můžeme setkat i s nevhodným představením smrti. Jako příklad lze poukázat na pohádku „Estrela ze Zeleného domu“ od Ludvíka Aškenazyho, kde zemřela maminka z naprosto nevysvětlitelných důvodů. V předchozím ději není vyřčeno nic o mamčině zdravotním stavu, ani že by rodinu postihla nehoda.

„Jednou se stalo, že jejich maminka nemohla procitnout ze spánku. Pokoušeli se ji vzbudit. Křičeli: „Mami, vstávej, je přece úterý!“ Jenže ona zůstala ležet a už v pátek stáli otec a obě děti nad jejím hrobem a plakali hořké slzy.“⁷³

V dítěti ono nevysvětlené úmrtí bez zjevné příčiny vytváří pocit strachu, nestálosti a úzkosti „Úzkost je tělesná a emoční reakce na hrozbu, která je nejasná a těžkorozpoznatelná. U dospělých je problém v tom, že strach může být jak reálný, tak nereálný, postavený na nepravých předpokladech a špatných důvodech nebo na hodnocení, které neodpovídá pozorovanému.

U dítěte se při odloučení od emočně významné, pečující osoby (nejčastěji matky) objevuje **velká úzkost s obavami**, že se jí něco hrozného stane nebo že jemu samému se stanou strašné věci, například bude uneseno či usmrceno.“⁷⁴

⁷¹ PREKOP, Jiřina a Christel SCHWEIZER. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*, s. 21

⁷² COLOROSO, Barbora. *Krizové situace v rodině*, s. 22

⁷³ AŠKENAZY, Ludvík. *Pohádky čtyř větrů*, s. 31

7.4 Dětský zármutek

Děti, které prožily ztrátu někoho či něčeho blízkého, mohou, stejně jako truchlící dospělí, situaci popírat, strádat i na úrovni tělesné, prožívat zlobu, reagovat hostilitou vůči zesnulému či ostatním, cítit vinu či se obviňovat, prožívat depresi, úzkost či dokonce paniku. Mohou odmítat přijmout realitu situace, idealizovat zesnulého, přejímat jeho či její chování a postoje, snažit se najít náhradu či zástupnou osobu. Nakonec ovšem musí přeorganizovat vlastní životy a naučit se žít bez přítomnosti a pomoci zesulé osoby.

Obvyklá reakce na ztrátu je u dětí podobná jako u kohokoli, i když děti netruchlí přesně jako dospělí. Děti méně pravděpodobně přijmou smrt, a mají tendenci **truchlit s přestávkami i několik let**. Ve skutečnosti opravdový zármutek při ztrátě jednoho z rodičů může propuknout mnohdy až v době dospívání.

Malé truchlící dítě může odmítnout uvěřit, že rodič je vlastně mrtvý, energicky protestovat a snažit se najít způsob, jak rodiče získat zpět.⁷⁵ Až „v mladším školním věku se dítě pomalu přibližuje pochopení, že smrt je nevratná událost. Nedokáže si však představit, že by mohl zemřít i někdo z jeho blízkých nebo ono samo. Kolem osmého roku se mohou objevit myšlenky na smrt spojené se strachem. To signalizuje nové vývojové stadium v poznání smrti.“⁷⁶ Navíc k popření nebo inhibici zármutku, truchlící děti mohou také uplatnit další obranné mechanismy jako například identifikace či idealizace zesnulého. Když jsou obranné mechanismy neúspěšné, chování dítěte se stane dezorganizované, a nastane opravdový zármutek. Nakonec dítě přijme realitu ztráty a začne reorganizovat svůj život. Úroveň zranitelnosti dítěte navíc vždy závisí na stupni závislosti ve vztahu.⁷⁷

⁷⁴ doc. MUDr. MALÁ, Eva, Csc. *Problémy s úzkostí a strachem: Úzkostné poruchy a fobie v dětství. Šance dětem: Pomáháme dětem, které neměly v životě štěstí.* [online]

⁷⁵ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 248 – 249

⁷⁶ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*, s. 368

⁷⁷ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 248 – 249

Fyzické reakce spojené s truchlením u předškolních dětí zahrnují poruchy jídla, spánku, vyměšování. Děti mohou upadnout do deprese dokonce i po letech, a to v případě, jsou-li se situací ztráty konfrontováni. Proces vyrovnávání se se ztrátou rodiče je méně intenzivní, má-li dítě náhradní zdroje emoční podpory a porozumění.⁷⁸

Povaha odpovědí na dětské otázky týkající se smrti závisí nejen na otázce samotné, nýbrž i na úrovni zralosti dítěte. Předškolní děti vyžadují méně složitá vysvětlení než starší děti. Smrt může být předškolním dětem vysvětlena v jednoduchých fyzických a biologických termínech, bez větších detailů či abstrakce. Ve skutečnosti to, co předškolní děti potřebují, nejsou vysoce přesná vysvětlení otázek týkajících se smrti, nýbrž **ujištění, že jsou milovány** a nebudou opuštěny. Jsou to teprve starší děti, které jdou dále za jednoduché představy a přemýšlejí o významu života a smrti již abstraktněji.

Bez ohledu na věk dítěte, dospělí by měli být upřímní, citliví a soucitní, povzbudit dítě, aby vyjádřilo vlastní pocity a myšlenky. Dětem se **nemá tajit**, že člen rodiny nebo kdokoli jiný umírá, a mělo by se jim dovolit tuto skutečnost sdílet spolu se svými blízkými. „Bylo by dobré, aby dítě vědělo, co se stalo, aby vidělo zármutek ostatních pozůstalých a mělo na něm účast. Zatajená smrt rodičů nebo někoho blízkého vede k tomu, že i když se to později dítěti řekne – a jednou se to říci musí-, děje se to „za studena“, nikdo už nepláče, netruchlí, takže pro dítě je mnohem obtížnější prožít přiměřené pocity, vyplakat se.“⁷⁹

Školní děti by měly být podpořeny, chtějí-li se účastnit pohřbu. Pro děti předškolního věku může být pohled na zemřelého, na rakev klesající do hrobu a opuštění blízkého přítele či příbuzného na hřbitově velmi rozrušující. Je třeba vždy zvážit, zda děti podobné zkušenosti zvládnou.

⁷⁸ Srov. AIKEN, Lewis R. : *Dying, Death, and Bereavement*, s. 250

⁷⁹ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*, s. 368

Závěrem je třeba dodat, že když se děti ptají na život a na smrt, dospělí by měli vyjádřit vlastní názor či víru – ale též připustit, že neznají všechny odpovědi.⁸⁰

Extrémní strach ze smrti u malých dětí není normální a je obvykle ukazatel psychologických problémů. Dítě, které má intenzivní strach ze smrti či umírání, ve většině případů, má vlastně strach z odloučení od rodinných příslušníků či jiných lidí. Jako všechny strachy, strach ze smrti může být též naučený, a to od rodičů či jiných společníků. Ať je původ dětského strachu ze smrti jakýkoli, dospělí by jim měli odpovídat přirozeným, ale ohleduplným způsobem, nelhat ani nic nezastírat, ale poskytnou takový typ odpovědi, které může dané dítě dobře porozumět.⁸¹

Často bývá pro pozůstalého, osamělého rodiče problémem uspokojit psychické a emocionální potřeby pozůstalých dětí, zatímco se sám vyrovnává se ztrátou a zármutkem.⁸²

Čas sám nevyhladí všechny rány, ale je rozhodně jedním z hojivých faktorů. Po dostatečném čase, většina lidí je schopna se vyrovnat se ztrátou milované osoby a znovu si vybudovat život i za nepřítomnosti zemřelého. Prvních šest měsíců po smrti blízké osoby je nejtěžších, zvláště pak třetí až šestý měsíc, kdy již opadl šok a nastupuje realita ztráty a s ní i bolest.

Proces vyrovnávání se s tím je obvykle snazší, když zde byla příležitost se na ztrátu připravit.⁸³

Dospělí, kteří jsou ponořeni do vlastního zármutku a do organizace svých vlastních životů po ztrátě blízké osoby, mnohdy přehlížejí fakt, že přeživší děti také silně prožívají zármutek a jiné emoce spojené se smrtí. Ztráta rodiče či sourozence může být zvláště **stresující a matoucí** pro malé dítě, které má velmi málo informací o smrti a nebylo předem připraveno dospělou osobou. Ať jsou okolnosti jakékoli, pozůstalé dítě by mělo mít možnost ptát se a být povzbuzováno k vyjádření vlastních pocitů ohledně smrti a umírání. Dospělí by si

⁸⁰ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 251

⁸¹ Srov. Tamtéž, s. 253

⁸² Srov. Tamtéž, s. 318

⁸³ Srov. Tamtéž, s. 324

měli udělat dostatek prostoru na otázky dětí a vzít na vědomí jejich pocity, včetně takových, jako jsou zloba, vina, úzkost a smutek. Ačkoli i negativní pocity a vzpomínky by měly být přijaty a zpracovány, dospělí by měli povzbudit dítě k tomu, aby se soustředilo na šťastné momenty a na to, co dítě těšovalo. Dítěti by se mělo dostávat průběžně ujištění o tom, že je milováno a že mu dospělý rozumí.

Když dítě ztratí rodiče či jinou velmi blízkou osobu, musí se naučit přesměrovat svou lásku k jinému dospělému. Aby nedošlo k extrémní závislosti na jedné dospělé osobě, dítě by mělo být podporováno v utváření vícero láskyplných vazeb, ať již v kruhu rodiny, tak i mimo něj. Jelikož mnoho rodičů má obtíže pomoci dětem vyrovnat se se smrtí jiné osoby (či zvířete), je mnohdy žádoucí i podpora vrstevnické skupiny.

Efektivní pomoc pozůstalých dětí vyžaduje spolupráci většího množství lidí, nejen rodičů a ostatních členů rodiny, ale také učitelů, doktorů, profesionálních dětských terapeutů a vrstevníků. Doporučované aktivity zahrnují **čtení pohádkových příběhů obsahující neohrožující smrt** a diskuse o nich, terapie hrou, hraní rolových her, řízená imaginace a malování obrázků se zemřelou osobou. Základem všech terapeutických snah je ovšem trpělivost, otevřenost, pochopení a láska.⁸⁴

Truchlení je stav ztráty či deprivace plynoucí ze smrti jiné osoby. Žal je pocit smutku a strádání, který ztrátu následuje.⁸⁵

⁸⁴ Srov. AIKEN, Lewis R.: *Dying, Death, and Bereavement*, s. 327

⁸⁵ Srov. Tamtéž, s. 335

II. PRAKTICKÁ ČÁST

8. CÍL VÝZKUMNÉ STUDIE

Cílem práce bylo prozkoumat dětskou literaturu a hledat pohádky, se kterými se můžeme setkat v mateřské škole a které jakýmkoliv způsobem obsahují téma smrti. V těchto příbězích je následně sledováno, jak je čtenáři smrt předkládána a jak je možné ji interpretovat.

9. VÝZKUMNÁ OTÁZKA

Otázkou bylo, **jakým způsobem je smrt v dětské literatuře prezentována nejmenšímu čtenáři**. Zajímal mě i hrdinové, kteří v příbězích umírají, jakož i typy jejich smrtí – tedy jakou cestou z příběhů mizí a jak je jejich skon nahlížen. Nahlédla jsem i do původních verzí pohádek a mé téma konfrontovala se současnými verzemi.

10. VÝZKUMNÝ VZOREK

Jako materiál jsem nasbírala během své praxe v mateřských školách 28 pohádkových příběhů literatury pro předškolní věk. 16 z toho je původních lidových pohádek a 12 pohádek je autorských. Z novější literatury jsem přečetla 6 pohádek napsaných po roce 2000.

11. VÝSLEDKY A JEJICH INTERPRETACE

11.1 Lidové pohádky

Kohoutek a Slepička

Kohoutek se slepičkou zobou na dvoře. Vtom kohoutek najde velký kus ořechu, o který se odmítne rozdělit. Spolkne jej sám a začne se dusit. Slepička pro něj shání doušek vody, ale každý ji odbyde s tím, že pokud mu přinese to či ono, dostane, oč žádá. Slepičce se nakonec nepodaří vodu pro kohoutka vyprositi a ten umírá na **zadušení**. V závěru pohádky skoná i slepička, jež se **usoužila** nad jeho hrobem.

Kohoutek zde umírá zákeřnou smrtí, která je trestem za jeho lakotu. Slepička zahyne formou sebeobětování.

Sedm kůzlátek

Matka koza nechá doma kůzlata a nakáže jim, že nesmějí cizímu otevřít. Hned jak odejde, zjeví se vlk pokušitel a chce kůzlátka vylákat ven, ta se však nechtějí dát. Nakonec podlehnou a jsou vlkem krom jednoho **sežrána**. Ono poslední kůzle vypráví nakonec matce, co se doma událo.

Kůzlátka umírají zákeřnou smrtí, která je pro ně trestem za neuposlechnutí příkazu.

Karkulka

Matka vyšle dceru Karkulku s košíkem dárků za babičkou. Děvče se cestou setká s vlkem, který je natolik mazaný, že zdrží Karkulku a spěchá sníst babičku. Když Karkulka dojde k babičce, je také **sežrána** vlkem. Následně je však obě vysvobodí myslivec, který jde kolem a vlk je mu značně podezřelý.

V tomto příběhu je smrt pouze symbolická, obě ženy ožijí. Stihl je pouze ten osud, že se ocitly ve tmě vlkova břicha, ze kterého opět nezměněné vyšly.

O věrném Janovi

Věrný sluha Jan se po smrti krále stává pěstounem mladého prince. Ten se zamiluje do dívky z obrazu a chce ji zachránit. Jan mu stojí věrně po boku a po celou dobu mu vypomáhá. Cestou zpět vyslechne tři havrany, jež mu řeknou, jaká smrtelná pokušení čekají prince. Ono tajemství však nesmí být vysloveno, jinak daná osoba zkamení. Jan mlčky veškerá nebezpečí z cesty odstraní, ale potýká se s nepochopením druhých. Princ se jej zastává do chvíle, kdy má podezření z pěstounovy zrady. Nechá jej **popravit**, ale na poslední chvíli vyslechne Janova slova a uvědomí si svou chybu – pozdě však. Pro znovuoživení svého věrného musí **setnout hlavy svým dětem** a následně živou a mrtvou vodou všechny mrtvé oživit.

Zde se setkáváme se smrtí dočasnou, která je navíc formou trestu. Trest se zde ovšem netýká samotných umírajících, nýbrž krále, který smrtí blízkých pyká za svou chybu. Hlavní protagonisté pak ožijí za pomoci kouzelné vody.

Jednoočko, Dvojočko, Trojočko

Tři sestry žily doma společně se svou matkou. Dvojočku však neměla ani jedna z nich ráda, měla totiž dvě oči jako ostatní lidé. Trápily ji hlady, ona však měla za přítelkyni kozu, která se o ni starala. Když to rodina zjistila, ženy kozu nechaly **zabít**. Dvojočka však zakopala její vnitřnosti a na jejich místě vyrostl strom se zlatými jablky, která mohla trhat jen Dvojočka. Jednou kolem domu jel princ a všiml si stromu, do trýzněné sestry se zamiloval a vzal si ji na zámek.

Zde se objevuje smrt na příkaz, která má navíc ublížit jedné z hlavních postav.

O statečném krejčíkovi

Krejčík, jenž jednoho dne zabije sedm much jednou ranou, si ve své pýše řekne, že by se o jeho činu měl dozvědět celý svět. Vyšije si tedy hbitě nápis „Sedm jednou ranou“ na pás a vyrazí. Cestou se setká s obrem, kterého přelstí a pokračuje dále. V cizím království jej král ze strachu pošle splnit tři úkoly – usmrtit dva obry, kteří **upalují a jedí lidi**, chytit jednorožce a divokou svini. Když obry proti sobě poštvě, až se **ubijí k smrti**, uloví jednorožce i svini – vše tedy splní – musí král Krejčíkovi vydat svou dceru za ženu. Ta však odhalí, že její choť není vůbec urozený, ale obyčejný krejčí a chce se ho zbavit. Tato úkladnost se jí nepovede a tak krejčík zůstane králem i nadále.

Zde se objevuje násilná, zákeřná smrt nevinných – a také smrt antihrdiny, která je trestem za předchozí činy.

Perníková chaloupka

Po smrti matky se otec dvou dětí znovu ožení se ženou, jež nemá jeho děti ráda. A když nastane bída, nechá je tedy zavést do temného lesa, z něž nemohou najít cestu zpět. Ocitají se u chaloupky, která je celá z perníku. Zlá Ježibaba je uvězní a chce si je vykrmit a **sníst**. Je však přelstěna a nakonec je sama **upálena** v peci. Děti se v závěru opět šťastně shledají s otcem.

Nejdříve se setkáváme se smrtí matky, poté s hrozbou smrti dětí. Následuje vykonaná smrt antihrdinky, která je potrestána za zlé úmysly.

Sněhurka

Královna si přeje mít vysněnou dceru – Sněhurku. Přání se jí vyplní, ale zaplatí za něj životem. Král si následně najde ženu novou. Ta je však pyšná a egocentrická. Když Sněhurka dospěje a stane se krásnější než její macecha, je vyhnána ze zámku a macecha si žádá jejího **vyřízlého srdce**. Život jí zachrání lovec, jenž se slituje a královně místo Sněhurčina srdce přinese srdce laně. Dívka bloudí lesem, až najde přístřeší u sedmi trpaslíků. Macecha však zjistí, že byla obelstěna a pokusí se jí tedy zabít sama. První dva pokusy se povede trpaslíkům

zmařit. Po třetím však Sněhurka upadá do hlubokého spánku, z nějž ji vysvobodí až princ. Na jejich svatbu přijde i macecha, které obují **rozžhavené boty** a ona se v nich **utancuje k smrti**.

Na začátku se objevuje smrt skon matky, následuje příkaz zabít hlavní hrdinku, která poté projde smrtí coby proměnou (z dívky v ženu). V závěru je smrt antihrdinky, která podlehne násilné smrti coby trestu.

O panně Mahuleně

Otec nechá svou neposlušnou dceru zadržet ve věži za to, že si odmítá vzít za muže prince, kterého jí vybral. Dcera zarputile touží po princovi ze sousedního království, do nějž se zamilovala. Po sedmi letech, kdy má být Mahulena z věže vypuštěna, se z ní bohužel dostává nožem a sama si bourá cestu ven. Celá země je vypálená a vydrancovaná. Práci sežene až v sousedním království na dvoře svého milého, který se má zanedlouho ženit. Jeho nehezká nevěsta ji vyzve pod pohrůžkou smrti, aby ji zastoupila na obřadu. Když princ večer zjistí, že si má vzít jinou ženu, původně míněnou manželku nechá **popravit** a zůstane s Mahulenou.

V úvodu je čtenář seznámen se smrtí matky. V závěru je popravena falešná hrdinka, kterou tak stihne trest za její podlé jednání.

O jednom, který šel do světa, aby se naučil bát

Byli dva bratři, jeden chytrý a strašpytel a druhý hloupý, ale o strachu nevěděl nic. Otec si přál, aby se syn naučil řemeslu a přinesl domu zlatáky. Ten se však chtěl naučit bát. Když byl vyhnán z vesnice, vydal se do světa. Chlapec se setkal s **oběšenci**, s kočkami a psy s žhavými obojkami, **umrlcem** i obrem. Ničeho se však nebál a dokonce ani nereflektoval, že mrtvolky nemají stejné potřeby jako živí lidé. Stal se králem a až jeho žena mu ukázala, co je to strach.

V tomto příběhu je hrdina konfrontován s mrtvolami. Smrt je zde uváděna coby představitel strachu.

Bratříček a sestřička

Sourozenci žijí se svou macechou, která se o ně nedobře stará a tak bratříček rozhodne, že se vydají pryč. Macecha je však zlá čarodějnice a začaruje veškerou vodu v okolí. Když se chlapec napije z potoka, promění se v srnce, děvče jej neopouští a žijí spolu v opuštěné chatě u lesa. Jednou je srnec zraněn na královském honu a král jej stopuje až k chatě. Druhý den si tam přijde pro dívku, která si jej vezme, a srnce odvedou s sebou do zahrady. Narodí se jim synek, a když se o jejich štěstí dozví macecha, ušije se svou dcerou lest a královnu **udusí** v horké koupeli, vlastní dceru poté nastrčí místo dívky. Potřikrát se poté duch mrtvé dívky zjeví u postýlky a postará se o novorozeně. Napotřetí ji král zastaví a ona mu vše vypoví. Tu se stává opět živou a čarodějnice jsou **upáleny na hranici**, čímž se ruší i kletba na bratříčkovi.

V úvodu je čtenář seznámen se smrtí matky. Následuje dočasná, úkladná smrt jedné z hlavních postav, načež jsou antihrdinky upáleny za trest na hranici.

Kmotříčka smrt

Muži, který má dvanáct dětí, se narodí třináctý synek. Z celé té události je zoufalý a hledá pro dítě kmotra. O kmotrovství jej postupně požádají Bůh, Ďábel a následně Smrt, kterou muž přijme, protože pouze ona je spravedlivá a bere chudé i bohaté bez rozdílu. Díky kmotře Smrti se synovi v dospělosti daří dobře a je věhlasným lékařem. Když na Krále přijde těžká nemoc, chlapec Smrt přelstí, ta mu to promine, ale pohrozí mu, aby to již nedělal. O něco později však onemocní králova dcera, do které se lékař zamiloval, a obelstí Smrt znovu. Ta ho rozzlobena vezme do podsvětí a „náhodou“ **sfoukne jeho svíci života**.

Smrt je v tomto příběhu personifikována, skon hlavního hrdiny je trestem za jeho nekalé úmysly.

O dvanácti bratřech

Královský pár má dvanáct synů. Král rozhodne, že narodí-li se třináctá dcera, dá **dvanáct synů zabít**. Nechá jim zhotovit rakve a ty zamkne ve věži. O tomto tajemství řekne pouze své ženě a dá ji od komnaty klíč. Ta, ve snaze zachránit své děti, chlapce vyžene. Když dívenka doroste, jde bratry hledat a nějaký čas s nimi žije v chaloupce v lese. Jednou jim však chce ze zahrádky u domu utrhnout lilie, čímž je promění v krkavce a opět jí čeká zkouška. Nesmí sedm let promluvit ani se zasmát, chce-li bratry vysvobodit. V lese ji však potká princ a pojme ji za svou ženu. Proti princezně začne nasazovat princova macecha, až ji nechá **postavit hranici a upálit**. Toho dne však přiletí krkavci, promění se v chlapce, oheň uhasí a královna může vše vysvětlit. Král nechá zlou macechu za trest **zavřít do sudu s vařícím olejem a jedovatými hady**.

Z otcovy strany jde o úkladnou smrt příkazem zabít, která však poté zůstává pouze v rovině představitele strachu. Hrdinka má též zemřít úkladnou smrtí na příkaz. Antihrdinka je nakonec úkladně zabita, což má být trest za její zlé činy.

Husopaska

Princezna se má vydat za svým princem, cestou ji však komorná, která ji doprovází, vysvleče ze šatů a sebere jí koně. Následně jí pohrozí smrtí, když o tomto činu někomu řekne. Na zámku si princ odvede falešnou nevěstu a princezna dostane za úkol pást husy. Nová nevěsta má strach z prozrazení mluvícím koněm, nechá mu tedy **setnout hlavu** a pověsit ji na městskou bránu. Husopaska každý den mluví s koňskou hlavou a každý den si na pastvě rozpouští zlaté vlasy, čímž je prozrazena. Falešnou královnu po svatbě nechají **v sudu plném hřebíků a špendlíků vláčet za koněm, dokud nevyпустí duši**.

Tento příběh obsahuje smrt na příkaz, poté následuje potrestání antihrdiny úkladnou smrtí.

Pták Ohnivák a Liška Ryška

V královské zahradě plodí strom zlatá jablka, ta však vždy v noci mizí. Na stráž se na přání otce vystřídají jeho tři synové a až ten třetí zjistí, kdo je krade. Otec však zloděje – ptáka Ohniváka – chce vlastnit. Princové se tedy vydávají na cestu a na první zastávce se setkávají s liškou Ryškou. Jen nejmladší se s ní rozdělí o jídlo a ona mu za to pomůže. U Ohniváka však chybuje a musí králi, majiteli Ohniváka, přivést místo něj koně Zlatohříváka. I tam jej liška dovede, princ však znovu chybuje a králi, vlastnícímu Zlatohříváka, musí přivést Zlatovlasou pannu. Pannu vybojuje a na koni unese pryč. Cestou zpět obelstí s liškou krále a vrací se domů za nemocným otcem s koněm, nevěstou i ptákem. Zalehne cestou pod strom, kde jej spícího potkají bratři a ze závidosti jej **rozsekají na kusy**. Liška Ryška však prince za pomoci vrány oživí. Princ jde do zámku jako čeledín a když vše urovná, vylíčí s pannou otci, co se stalo. Ten dá starší syny následně **odpravit**.

V této pohádce se objevuje smrt dočasná, následuje potrestání antihrdinů úkladnou smrtí.

Otesánek

Manželský pár touží po dítěti, které nemůže mít. Jednou otec vytesá pro utěšení ženy dítě ze dřeva. To však k radosti rodiny ožije. Stává se však čím dál víc nenasytným – až všechny a vše **sní**. Když však dojde ke stařeně, kterou by také snědl, je rozpárán motykou a všichni, kdož byli pozřeni, vyskáčou ven.

Smrt je v tomto příběhu dočasná, je trestem za bezzudnou touhu proti přirozenosti. A zákeřná jakožto trest za nenasytnost.

11.2 Autorská pohádka

Knoflíková výprava

Skupina odpáraných knoflíků nechce čekat, až se budou zase jednou na něco hodit, a vydá se na záchrannou misi pro duhovou kuličku. Ta je podle vyprávění v temném podkanapí, kde ji vězní obávaný pavouk Strachota. Knoflíky pavouka svážou a kuličku osvobodí, ta však vylíčí svůj příběh o tom, jak vězněna nebyla, ale chtěla pouze pavoukovi, který nosil všem lidem štěstí, přinést kousek štěstí také. Vtom však pavouk umírá.

V úvodu je naznačeno usilování o život, v závěru je odhalena smrt přirozená.

Jak se zastavily hodiny

Na podstavci z alabastru vedle hodin stojí princ a čeká na princeznu. Ta nepřijíždí, ale vedle prince se za jeho trpělivost objeví růže. Čekají tedy na princeznu spolu a princ je rád, protože může dát růži princezně na přivítanou. Růže však začíná vadnout. Princ si přeje, aby počkala na příjezd princezny. Růže je řezaná a jednou **uvadnout** musí, až se naplní její čas. Princ se tedy pokusí čas zastavit a sáhne do hodin.

Smrt je zde představena uvadající květinou, jedná se o smrt přirozenou, zdůrazněn je faktor času.

O lidožravé princezně

Anglický král má dceru, která mu řekne, že až jí bude dvacet let, **zemře**. Její tělo má být vystaveno v rakvi ve staré kapli a hlídáno stráží. Po její smrti se ve městě objeví šikovný krejčík a král si jej natolik oblíbí, že jej nechce ze svých služeb propustit. On se tedy přihlásí na stráž k princezně v naději, že uteče. Setká se však s kouzelným mužíkem a ten mu poradí, jak princeznu osvobodit.

Nezalekne se ani, když princezna **pojídá mrtvé**. Prolomí kletbu a princezna se stává opět živou.

Smrt je zde formou proměny hrdinky k dospělosti a zároveň je smrtí dočasnou.

Šťastný princ

Pod sochou prince, který je celý poset zlatem a drahými kameny, si jednoho dne odpočine vlaštovka na cestě na jih. Princ jí vyličí, jak býval sobecký, když žil a nyní by chtěl vše drahé, co má, rozdat chudým. Vlaštovka mu tedy vypomůže, ale protože i jeho oči jsou drahými kameny a on bez nich nevidí, zůstane s ním a dělá mu společnost. Když však přijde zima, vlaštovka **umrzne** a princ z toho pukne srdce. Měšťané nakonec nechají sochu roztavit a vytvoří sochu novou – starostovu.

V tomto příběhu se objevuje smrt sebeobětováním a smrt žalem.

Slavík a růže

Student se zamiluje do dívky, ta však po něm jako důkaz žádá rudou růži. Žádné však již nekvetou. Jeho stesk vyslechne v zahradě Slavík a růži pro něj chce najít. Růžový keř mu růži slíbí, ale slavík za ni musí zaplatit životem. **Zapáchne si trn až do srdce** a celou noc zpívá. Když ráno student růži najde, donese ji své milé. Ta však růži opovrhne, raději si vezme šperky od jiného. Student růži zahodí a zanevře na lásku.

V této pohádce se setkáváme se smrtí sebeobětováním.

Sobecký obr

Hlavní hrdina Obr zjistí, že si v jeho zahradě hrály děti a postaví kolem ní zeď. Do zahrady už ale nikdo, tedy ani roční období nechodí a panuje zde šero. Později se děti do zahrady dostanou tajně a ta opět září. Když však na ně obr přijde, všechny se rozutečou krom jednoho, toho nejmenšího. Tomu obr pomůže na strom a v tu chvíli si uvědomí, jak předtím sobecky jednal, zeď zničí a hraje si

v zahradě spolu s dětmi. Obrovi ale začne scházet onen maličký chlapec a když jej jednou spatří, rozběhne se za ním a lamentuje nad ránami, jež chlapci utržili lidé. Chlapec však říká, že mu je způsobila láska. Stejně jako Obr kdysi pomohl jemu a nechal ho hrát si ve zahradě, tak chlapec si Obra na oplátku teď vezme do zahrady své, která se nazývá Ráj. Děti pak najdou obra **mrtvého** pod stromem.

První prezentovaná smrt chlapce je proměna, smrt hlavního hrdiny je zde přirozená.

11.3 Nejnovější autorská tvorba

Myši patří do nebe, ale jenom na skok

Myšák Šupito a lišák Bělobřich jsou na Zemi úhlavními nepřáteli, po malé **nehodě** je však Šupito dostává do nebe a potká tam i Bělobřicha. V nebi se z nich stanou přátelé, a protože spolu dobře vycházejí a stýská se jim po domově, dostanou se zpět na Zem. Každý si však přál být v kůži toho druhého. Na Zemi si vzpomenou na nebe, které bylo příjemné jen na skok, a na honičky si už jen hrají.

Oba hlavní hrdinové umírají formou trestu za nepozornost, jedná se však o smrt dočasnou, s prvky proměny.

Kozí knížka

Tatínek přiveze domů na statek kozu. Celá rodina se o ní stará a v rámci knihy dítě s kozou prožije celý rok. Od jara, kdy je koza oplodněna do zimy, kdy o kůzlata přichází a maso je porcováno na jídlo. „Když kůzlata povyroستou, buď je prodáme, nebo **zabijeme a sníme**. Maso jíme my. Na kosti čekají psi a kočky. Čerstvé maso musíme rychle zpracovat, aby se nezkazilo. Meleme ho na mlýnku a pak dáváme do pytlíků do mrazáku. Maminka z něj dělá sekanou a karbanátky. Večer maminka a tatínek krájejí maso na kousky. Pak ho míchají s olejem

a kořením a dají ho do ledničky. To je maso na guláš. Po zabijačce maso jíme tak často, až nám už vůbec nechutná.“⁸⁶

Hlavní hrdinka je úkladně zabita, což je ovšem i přirozený běh jejího životního cyklu v dnešní společnosti.

Návštěva malé smrti

Smrt chodí po světě jako smutná osůbka, která má nelehký úkol děsitele lidí. Jednou si však **přijde pro** mladou **nemocnou** dívku Evelínou, která její návštěvu vítá. „Pokaždé je to stejné. Až do chvíle, kdy si malá smrt přišla pro Evelínu. „Konečně jste tady!“ vykřikla s úsměvem.“⁸⁷ Náhle se mění pohled na Smrt, je hravá a Evelína se k ní později v podobě anděla vrací a chodí po světě spolu s ní.

Smrt je zde jednou z hlavních postav. Smrt dívky je přirozená.

Počkej milá smrti

Anička vypráví příběh o tom, jak jezdí s rodinou navštěvovat starý dům, v němž dříve bydleli a poslouchají cestou smutné písně. Jednu z nich – Počkej, milá smrti – poté vypráví. Dál se v ději objevuje jejich zmírající kocour, kterého odvezou na veterinární kliniku, odkud jim zavolají, že Kubíček nadobro **umřel**. Poté vypráví o své představě nebe a „života“ v něm.

Zde umírá jeden z hrdinů smrtí přirozenou, tedy stářím.

Anton a Jonatán

Pohádka je vyprávěna z pohledu plyšového medvěda Antona, který objevuje svět dětskýma očima stejně jako chlapec. Jezdí spolu na kole a po nocích v pokoji prozkoumávají vesmír. „V tom si Jonatán všiml velké dodávky. Já ji zahlédl také. Musíš brzdit, pomyslel jsem si. Jonatáne, musíš brzdit! V plné

⁸⁶ ŘÍČANOVÁ, Tereza. *Kozí knížka*, s. 35

⁸⁷ CROWTHER, Kitty. *Návštěva malé smrti*, s. 10-11

rychlosti jsme se s bílou dodávkou srazili.“⁸⁸ Jonatán **nehodu nepřezije** a Anton se ocitne zpět v pokoji na poličce.

Hrdina umírá smrtí formou trestu za svou nepozornost.

Anna a Anička

Anička dostala po narození jméno po své babičce Anně. Anička si s ní odmalička hraje a vykonává nejrůznější práce. Jak Anička dospívá, babička stárne a zhoršuje se její zdravotní stav. Příběh končí sekvencí, kdy se babička nastěhuje k rodině domů, protože už není schopna samoobsluhy. „Babička s panenkou Amálkou ležely v posteli a ani jedna se nehýbala. Tatínek řekl Aničce, že babička **zemřela**. Je tu teď s nimi naposledy, už se nevrátí. Byli tam všichni spolu a bylo jim smutno. Už nikdy nebudou babiččiny pohádky ani vázání mašlí, budou sami bez babičky.“⁸⁹

Jedna z hlavních postav umírá zcela přirozenou smrtí, na stáří.

Ve vybraném vzorku lze pozorovat jasný rozdíl mezi lidovou a autorskou pohádkou. U lidové pohádky se setkáváme se smrtí antihrdinů, která je ve všech případech trestem za jejich nekalé činy. Naproti tomu smrt kladných postav je buď na příkaz (v sedmi z šestnácti vyprávění) nebo jako trest (ve čtyřech z šestnácti příběhů). Smrt jako představitel strachu, smrt matky a dočasná se objevují v pouze menší míře než forma trestu (ve třech z šestnácti pohádek).

V autorské pohádce již nenacházíme antihrdiny a smrt hrdinů je buď přirozená (v osmi z dvanácti příběhů) či sebeobětováním (ve dvou z dvanácti pohádek). Tuto tendenci si lze vykládat jako přiblížení nového typu pohádek současným sociokulturním potřebám.

⁸⁸ GAARDEN, Jostein. *Anton a Jonatán*, s. 23-24

⁸⁹ ŠPINKOVÁ, Martina. *Anna a Anička: o životě na začátku a na konci*, s. 26

ZÁVĚR

V jedné smuteční řeči řekl reverend Jesse Jackson větu, která se více než hodí na závěr této práce: „**Tváříme se, jako by život byl jistý a smrt nejistá. Přitom je to přesně naopak.**”⁹⁰

Setkání s problematikou smrti a její prezentace pro mne bylo podnětné a inspirující. Téma smrti se totiž objevuje téměř ve všech známých pohádkách, i když na něj mnohdy není kladen takový důraz.

Pro svou práci jsem pročetla 40 příběhů, z těchto bylo 28 použito jako výzkumný vzorek, obsahující tematiku smrti v dětské literatuře. Jistě existuje ve světě ještě mnoho literatury s tímto tématem. Já jsem využila ta díla, se kterými jsem se setkala v mateřských školách během své praxe.

U novějších pohádek je vidět patrný odklon od surovosti, s níž je smrt prezentována a také od formy trestů, jež se dostávají antihrdinům. Lze vystopovat tendence ke sdělování smrti a její nezbytnosti na světě způsobem prostým, pravdivým – leč bez zbytečných, mnohdy hrůzostrašných, příkras.

Smrt antihrdinů je téměř vždy zákeřná a představuje formu trestu za jejich podle činy. Smrt hrdinů bývá v lidových pohádkách nejčastěji dočasná a má být spáchána na příkaz negativního protagonisty. Zatímco u autorských pohádek se výrazně častěji objevuje smrt přirozená či sebeobětování. V novějších příbězích, tedy v novodobé autorské tvorbě, se setkáváme pouze se smrtí přirozenou, která je prezentována bez hrůzostrašných detailů, věcně a čtenářsky přijatelně, jakožto daný běh věcí na světě.

Za překvapivé shledávám zjištění, že mezi knihami dětské literatury se najdou i takové, které dítěti představují smrt způsobem až zavádějícím. Naproti tomu jsem byla příjemně překvapena množstvím knih, které záměrně malého čtenáře se smrtí seznamují – i jejími variacemi. Společně se speciálně napsanými

⁹⁰ ŠILHÁNOVÁ, Bc. Tereza. *Absence otce v životě dítěte*, s. 22

příběhy pro tento účel se s dítětem můžete bavit o smrti oblíbeného domácího zvířete, skonu kamaráda či dokonce jednoho z členů rodiny.

Dnes naštěstí pro nás vzniká více těchto specializovaných příběhů i v české literatuře. Zájem o srozumitelné seznámení dětí se smrtí je dnes tématem více aktuálním.

Seznam použitých zdrojů

Primární zdroje

AIKEN, Lewis R. *Dying, death, and bereavement*. 4th ed. Mahwah, N.Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. 398 p. ISBN 0805835040

AŠKENAZY, Ludvík. *Pohádky čtyř větrů*. 1.vyd. Ilustrace Adéla Janíková. Praha: Mladá fronta, 2006. 84 s. ISBN 80-204-1576-9

BÖHM, David a Ondřej BUDDEUS. *Hlava v hlavě*. 1.vyd. Praha: Labyrint, 2013. 145 s. ISBN 978-80-86803-24-1

BROWN, Laurene Krasny a Marc BROWN. *When dinosaurs die: A guide to understanding death*. Reprint edition. Boston: Little Brown, 1998. 32 p. ISBN 978-0316119559

CROWTHER, Kitty. *Návštěva malé smrti*. 1.vyd. Praha: Baobab, 2013. 25 s. ISBN 978-80-87060-67-4

ERBEN, Karel Jaromír. *Pohádky*. 1.vyd. Praha: Knižní klub, 2008. 208 s. ISBN 978-80-242-2258-5

GAARDEN, Jostein. *Anton a Jonatán*. 1. vyd. Překlad Jarka Vrbová. Ilustrace Akın Düzakın Praha: Albatros, 2014. 34 s. ISBN 978-80-00-03698-4

GRIMM, Jacob Ludwig Karl a Wilhelm Karl GRIMM. *Pohádky bratří Grimmů: kompletní "malé vydání"*. 1. vyd. Praha: Brio, 2004. 541 s. ISBN 80-861-1363-9

MALINSKÝ, Zdeněk. *Dům ve Sluneční ulici*. Benešov: Blug, 2004. 76 s. ISBN: 80-7274-944-7

MELLONIE, Bryan. *Lifetimes: the beautiful way to explain death to children*. New York: Bantam, 1983. 40s. ISBN 978-0-553-34402-8

NĚMCOVÁ, Božena. *Princ Bajaja*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1963. 30 s. ISBN

PAT, Thomas. *I miss you: A first look at death*. 1st. ed. New York: Baron's educational series, 2001. 32 s., ISBN 978-0764117640

PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Myši patří do nebe: ale jenom na skok*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. 103 s. ISBN 80-00-01558-7.

ROGERS, Fred. *When a pet dies*. New York: Putnam, 1st. ed. 1998. 32 s. ISBN 978-0698116665

ŘÍČANOVÁ, Tereza. *Kozí knížka*. 2. vyd. Praha: Baobab, 2011. 44 s. ISBN 978-80-87060-48-3.

STEIN, Sara Bonnett. *About dying*. New York: Walker, 1st. ed. 1974. 47 s. ISBN: 978-0802761729

SUŠKOVÁ, Kateřina. *Počkej, milá smrti*. 1.vyd. Praha: Arbor Vitae, 2013. 24 s. ISBN 978-80-7467-062-6

ŠPINKOVÁ, Martina. *Anna a Anička: o životě na začátku a na konci*. 1. vyd. V Praze: Cesta domů, 2014, 38 s. ISBN 978-80-904516-9-8.

WILDE, Oscar. *Šťastný princ a jiné pohádky*. 1.vyd. Praha: Albatros, 1985. 207 s. ISBN 80-86955-27-3

WOLF, Johann Wilhelm. *Hessische Sagen*. Walluf bei Wiesbaden: M. Sändig, 1972. 224 p. ISBN 3500249701

Sekundární zdroje

BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Lidové noviny, 2000. 335 s., Edice 21, sv. 14. ISBN 80-7106-290-1

COLOROSO, Barbora. *Krizové situace v rodině*. 1. vyd. Praha: Ikar, 2008. 239 s. ISBN 978-80-249-1027-7

ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. vyd. 1. Praha: Portál, 2006, 171 s. ISBN 80-7367-095-x

ČERMÁK, Ivo, ŘIHÁČEK, Tomáš, a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 2013. 190 s. ISBN 978-80-210-6382-2

FRANZ, Marie – Louise. *Psychologický výklad pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 182 s. ISBN 978-80-7367-489-2

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum : základní teorie, metody a aplikace*. 2. aktual. vyd. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4

HERZOG, Edgar. *Psyché a Smrt – Démoni smrti ve folkloru, mýtech a snech*. 1. vyd. Brno: Emitos ve spolupráci s Nakladatelstvím Tomáše Janečka, 2012. 244s. ISBN 978-80-87171-27-1

CHALOUPKA, Otakar. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*. 1. vyd. Brno: Centa, 2005. 1116 s. ISBN 80-86785-03-3

KULKA, Jiří. *Psychologie umění*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a. s., 2008. 440 s. ISBN 978-80-247-2329-7

PIAGET, Jean a Bärbel INHELDER. *Psychologie dítěte*. 5. vyd. Praha: Portál, 2007. 143 s. ISBN 978-80-7367-263-8

PREKOP, Jiřina a Christel SCHWEIZER. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. 5.vyd.: Praha: Portál, 2008. 151 s. ISBN 978-80-7367-495-3

PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. 1. vyd. Jinočany: Nakladatelství H&H, 1999. 362 s. ISBN 80-86022-16-1

PRŮCHA, Jan, MAREŠ Jiří a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 292 s. ISBN 80-7178-029-4

ŠILHÁNOVÁ, Bc. Tereza. *Absence otce v životě dítěte*. Praha, 2011. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Tereza Soukupová, Ph.D.

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. 1. vyd. Brno: pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2007. 127 s. ISBN 978-80-210-4413-5

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 392 s. ISBN 80-7178-829-5

ZEMAN, Stanislav.: *Psychologie umění*. přednáška na PF JCU, leden 2011.

Hypertextové odkazy:

Fairy tale. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, Poslední aktualizace 4. 3. 2015 [cit. 2015-04-03]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Fairy_tale#cite_note-28>

doc. MUDr. MALÁ, Eva, Csc. *Problémy s úzkostí a strachem: Úzkostné poruchy a fobie v dětství. Šance dětem: Pomáháme dětem, které neměly v životě štěstí*. [online]. Poslední aktualizace 29. 12. 2014 [cit. 2015-03-31]. Dostupné z: <<http://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemove-situaci/psychicke-problemy-ditete/problemy-s-uzkosti-a-strachem.shtml>>

Pohádka. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, poslední aktualizace 27. 2. 2015 [cit. 2015-03-04]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Poh%C3%A1dka#Autorsk.C3.A9_poh.C3.A1dky>